

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Prírodovedecká fakulta

**Populačné starnutie a jeho vybrané spoločenské
a ekonomické dôsledky**

2010

Peter Hirsch

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Prírodovedecká fakulta

Katedra humánnej geografie a demogeografie

**Populačné starnutie a jeho vybrané spoločenské
a ekonomické dôsledky**

Bakalárska práca

Peter Hirsch

Študijný odbor 4.1.35 Geografia

Vedúca bakalárskej práce: Mgr. Marcela Káčerová, PhD.

BRATISLAVA 2010

Vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som predloženú bakalársku prácu spracoval samostatne s použitím uvedenej literatúry a ďalších informačných zdrojov.

V Bratislave, 19. 5. 2010

.....

podpis autora práce

Pod'akovanie

Chcel by som pod'akovať všetkým, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomohli pri spracovaní tejto bakalárskej práce. Moje pod'akovanie patrí najmä vedúcej bakalárskej práce, Mgr. Marcele Káčerovej, PhD., za vedenie a cenné pripomienky pri záverečnom spracovaní práce.

ABSTRAKT

HIRSCH, Peter: Populačné starnutie a jeho vybrané spoločenské a ekonomické dôsledky. [Bakalárska práca]. Univerzita Komenského v Bratislave. Prírodovedecká fakulta; Katedra humánnej geografie a demogeografie. Školiteľ: Mgr. Marcela Káčerová, PhD., Bratislava, Prírodovedecká fakulta UK, 2010. 70 s.

Nepriaznivý demografický vývoj v posledných desaťročiach v Európe, vrátane Slovenska, charakterizovaný nízkou plodnosťou, nízkou úmrtnosťou a predlžovaním ľudského veku, nastoľuje pred každú spoločnosť vážny problém – zodpovedne analyzovať proces populačného starnutia a jeho spoločenské a ekonomické dôsledky. Tejto problematike sa venuje aj predložená bakalárska práca, ktorá z dostupných literárnych a štatistických prameňov charakterizuje starnutie populácie v Európe a v Slovenskej republike v rokoch 1992-2007. Ďalšia časť práce je zameraná na porovnanie procesu populačného starnutia na Slovensku s populačným starnutím v Dánsku – členský štátom Európskej únie s podobnou rozlohou a takmer rovnakým počtom obyvateľov, ako má Slovensko, ale so značne odlišným historickým a politickým vývojom. Piata kapitola je orientovaná na dôsledky populačného starnutia pre oblasť starobného dôchodkového zabezpečenia, pôsobenia poproduktívnej populácie na trhu práce, jej ďalšieho vzdelávania, zdravotnej a dlhodobej starostlivosti o túto populáciu, ako aj na sociálne a medzigeneračné vzťahy v rodinách i v celej spoločnosti. Uvedené sú aj opatrenia potrebné na riešenie nepriaznivých dôsledkov populačného starnutia. Práca obsahuje tiež výsledky ankety a jej vyhodnotenie o názoroch na zotrvanie v pracovnom procese po dosiahnutí dôchodkového veku a o dôvodoch rozhodovania sa o tejto otázke, adresovanej dvom vekovým skupinám pracovne aktívnej populácie Slovenska (45-54 a 55+).

Kľúčové slová: veková štruktúra populácie, populačné starnutie, dôsledky populačného starnutia

ABSTRACT

HIRSCH, Peter: Population Ageing and its Social and Economic Consequences

[Bachelor's thesis]. Comenius University in Bratislava. Faculty of Natural Sciences; Department of Human Geography and Demography. Supervisor: Mgr. Marcela Káčerová, PhD., Bratislava, Faculty of Natural Sciences UK. 2010. 70 p.

The negative demographic trend over the past decades in Europe, including Slovakia, characterized by low fertility, decreased mortality, and longer life expectancies, raises serious problems for every society and calls for an analysis of the process of population ageing along with its social and economic consequences. This bachelor's thesis attempts to address these issues; in the fourth chapter there is characterization from the available literature and statistical sources of population ageing in Europe, and in Slovakia from 1992 to 2000. Further chapter of the thesis compares the process of population ageing in Slovakia versus Denmark – European Union member states of similar size and population, however, with differing historical and political development. The fifth chapter focuses on the consequences of population ageing in the area of pension payments to retired persons; the activity of post-productive populations in the labour market; its continuing education; health and long-term care for this population; and social and intergenerational relations within families and in the society as a whole. Measures necessary to solve the negative consequences of population ageing are also presented. In addition, the thesis presents the results and an evaluation of a survey of people regarding their decision on continuing in the working process after reaching retirement age and the reasons for deciding to do so. The questionnaire was conducted among two age categories of the Slovak working population (45-54, and 55+).

Key words: population age structure, population ageing, consequences of population ageing.

OBSAH

1. Úvod.....	1
2. Zhodnotenie literatúry.....	3
3. Teoreticko-metodologická kapitola.....	5
3.1 Starnutie populácie ako demografický proces.....	5
3.2 Ukazovatele populačného starnutia.....	9
4. Proces populačného starnutia	11
4.1 Populačné starnutie v Európe.....	11
4.2. Populačné starnutie na Slovensku a v Dánsku.....	13
5. Dôsledky populačného starnutia.....	33
5.1 Dôchodkové zabezpečenie.....	34
5.1.1 Dôchodkové zabezpečenie Slovenska.....	35
5.1.2 Dánsky dôchodkový systém.....	38
5.1.3 Porovnanie súčasných dôchodkových systémov na Slovensku a v Dánsku.....	41
5.2 Politika zamestnanosti, trh práce a vzdelávanie dospelých.....	43
5.2.1 Vyhodnotenie ankety o zotrvaní v pracovnom procese po dosiahnutí dôchodkového veku.....	49
5.3 Štruktúra rodín, rodinný stav a sociálne a medzigeneračné vzťahy seniorov.....	53
5.4 Zdravotná a dlhodobá starostlivosť o starých ľudí.....	55
5.5 Opatrenia potrebné na riešenie dôsledkov populačného starnutia.....	57
6. Záver.....	61
7. Zoznam použitej literatúry.....	63
8. Prílohy.....	69

1. ÚVOD

Populačné starnutie je vo väčšine krajín Európy jedna z najdiskutovanejších demografických tém súčasnosti. Rozsahom populačného starnutia sa zaoberajú nielen vedci a politici, ale aj médiá a laická verejnosť, nakoľko jeho dôsledky sú vnímané ako ekonomická a sociálna hrozba budúcnosti. Dlhodobé demografické prognózy odhadujú neustály nárast počtu starých ľudí v populáciách európskych krajín v dôsledku predlžovania priemerného veku ľudského života. Z toho plynú obavy, že starnutie populácie môže v budúcnosti zaťažiť dôchodkové systémy, zdravotníctvo a sociálne služby až do takej miery, že dôjde k ich zlyhaniu.

Zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva v súčasnosti ešte nie sú kritické. Odborníci zaoberajúci sa demografickými prognózami však upozorňujú, že v nasledujúcich desaťročiach budú mať tieto zmeny nezvratnú a zrýchľujúcu sa tendenciu (Gavrilov & Heuveline, 2003) a tým aj stupňujúci sa dopad na spoločenské, kultúrne a sociálne fungovanie spoločnosti a na národnú ekonomiku jednotlivých krajín. Preto najnovšie zmeny, ktoré sa v demografickej skladbe populácií odohrávajú, posunuli otázky populačného vývoja do popredia verejného záujmu a stali sa aj predmetom politickej agendy (Bleha & Vaňo, 2007).

Keďže vývoj vekovej štruktúry spoločnosti je dlhodobý proces, dôsledky populačného starnutia nie je možné ovplyvniť krátkodobými opatreniami a s okamžitým efektom, ale vyžadujú si dlhodobé komplexné riešenia s dopadom na rôzne stránky života spoločnosti. Odborníci z mnohých vedných oblastí sa preto už dlho zaoberajú otázkami a návrhmi na riešenie výziev, ktoré nastoľuje súčasný demografický vývoj v Európe. Väčšina z nich sa zhoduje v tom, že na riešenie problémov, ktoré populačné starnutie prináša, sú potrebné zásadné reformy penzijných systémov, rozvoj nových koncepcií zdravotnej a dlhodobej starostlivosti o starých ľudí, ale aj nový pohľad na funkciu rodiny v spoločnosti a neustály vývoj politík a stratégií zaoberajúcich sa generačnými otázkami.

Téma populačného starnutia ma zaujala svojou aktuálnosťou, pretože dnes už takmer nikto nepochybuje o tom, že Európa kvôli svojim starnúcim populáciám a klesajúcemu počtu produktívneho obyvateľstva stojí pred vážnymi problémami hospodárskeho, rozpočtového a sociálneho charakteru.

Vymedzeniu pojmu starnutie populácie a charakteristike demografických procesov ovplyvňujúcich starnutie populácie sa venujeme v tretej kapitole bakalárskej práce. Ďalšia časť tejto kapitoly je venovaná teórii prvej a druhej demografickej revolúcie a ukazovateľom procesu populačného starnutia. Kapitola obsahuje aj krátku charakteristiku vedných disciplín, ktoré sa vzhľadom na svoju špecifickú oblasť zaoberajú okrem svojho predmetu štúdia aj problematikou populačného starnutia.

Vo štvrtej kapitole je načrtnutý vývoj procesu populačného starnutia v Európe a hlbšie porovnanie tohto procesu v Slovenskej republike (ďalej Slovensko) a v Dánskom kráľovstve (ďalej len Dánsko) v rokoch 1992-2007. Obe krajiny majú podobnú rozlohu a takmer rovnaký počet obyvateľov, ale značne odlišný historický a politický vývoj. Podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky (2009) malo k 31. decembru 2008 Slovensko 5 412 254 obyvateľov, Dánsko malo k 30. júnu 2008 podľa údajov U.S. Census Bureau International Data Base (2009) 5 485 000 obyvateľov. Rozloha Slovenska je 49 034 km² a rozloha Dánska 43 093 km². Z politického hľadiska je Dánsko západoeurópska konštitučná monarchia. Vo svojej histórii sa dlhodobo vyvíjalo ako demokratický štát a v európskom, ako aj v celosvetovom meradle patrí medzi krajiny s najvyššou životnou úrovňou. Na rozdiel od Dánska prešlo Slovensko v posledných desaťročiach viacerými politickými a spoločenskými zmenami a životnou úrovňou podstatne zaostáva za Dánskom.

Vybranými ekonomickými a spoločenskými dôsledkami populačného starnutia a názormi a návrhmi na riešenie problémov, ktoré populačné starnutie prináša, sa zaoberáme v piatej kapitole. Zameraná je na oblasť starobného dôchodkového zabezpečenia, pôsobenia poproduktívnej populácie na trhu práce, jej ďalšieho vzdelávania, zdravotnej a dlhodobej starostlivosti o túto populáciu, ako aj na sociálne a medzigeneračné vzťahy v rodinách i v celej spoločnosti. Kapitola obsahuje stručný popis dôchodkovej reformy na Slovensku a porovnanie dôchodkového zabezpečenia na Slovensku s dôchodkovým zabezpečením v Dánsku. V tejto kapitole sú aj výsledky dotazníkového prieskumu, ktorý sme urobili na vzorke obyvateľov Slovenska vo dvoch vekových kategóriách a to 45 až 54 ročných a 55 ročných a starších (45-54 a 55+). V dotazníku sme zisťovali názory týchto vekových kohort na zotrvanie v pracovnom procese po prechode do poproduktívneho veku a dôvody ich rozhodovania sa v tejto otázke.

2. ZHODNOTENIE LITERATÚRY

Téma bakalárskej práce vyžadovala pomerne široké štúdium domácej i zahraničnej literatúry, týkajúcej sa procesu populačného starnutia, ako aj rozsiahle vyhľadávanie informačných a štatistických zdrojov, ktoré tento demografický proces a jeho dôsledky dokumentujú.

Základ študijnej literatúry, z ktorej sme čerpali teóriu, definície a charakteristiky základných demografických procesov – plodnosti resp. pôrodnosti, úmrtnosti a migrácie, ktoré sú príčinou demografických zmien v populácii a ktoré charakterizujeme v teoreticko-metodologickej kapitole, tvorili knihy „Demografie“, autorov Srb a kol. (1971) a „Základy demografie“, autorov Pavlík a kol. (1986). Cennou pomôckou bol aj „Slovník demografických pojmov“ od Jurčovej, vydaný v r. 2005. Veľmi dôležitým zdrojom pre pochopenie problematiky boli novšie knižné publikácie a pôvodné práce, napr. Mládek a kol. „Demografická analýza Slovenska“ (2006) a „Teoretické východiská populačného starnutia a retrospektívny pohľad na starnutie Európy“ autorov Káčerová & Bleha (2007).

Hlavným štatistickým zdrojom údajov o vekovej štruktúre obyvateľstva Európy a Dánska bola medzinárodná databáza U. S. Census Bureau International Data Base (2009), z ktorej sme čerpali údaje o vekovej štruktúre obyvateľstva Európy v rokoch 1997, 2002 a 2007 a Dánska v rokoch 1992 až 2007. Nakoľko v uvedenej databáze nie sú kompletne údaje o vekovej štruktúre obyvateľstva Európy za rok 1992, tieto údaje sme čerpali z Demographic Yearbook 1992 (UN, 1994). Štatistické údaje o dôchodkovom zabezpečení v Dánsku a o miere zamestnanosti v Dánsku sme získali zo StatBank Denmark.

Odborné a štatistické informácie o populačnom vývoji na Slovensku sme získali vďaka prácam slovenských demografov (Mládek, Bleha, Káčerová, Potančoková, Vaňo a ďalší), ktoré sú citované v zozname použitej literatúry. Zdrojom dát pre analýzu vekovej štruktúry populácie Slovenska v rokoch 1992 až 2007 bola databáza časových radov SLOVSTAT Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Najmä v ostatných rokoch je vzhľadom na aktuálnosť problematiky populačného starnutia publikované značné množstvo pôvodných prác a príspevkov, ktoré sa zaoberajú dôsledkami populačného starnutia, ich prejavmi a dopadmi na sociálne a ekonomické oblasti života

spoločnosti. Z dostupných domácich i zahraničných literárnych zdrojov, získaných prevažne on-line systémom, sme čerpali informácie pre 5. kapitolu bakalárskej práce Dôsledky populačného starnutia. Pre dôsledky populačného starnutia na dôchodkové zabezpečenie (v tejto časti sme sa zamerali na dôchodkové systémy Slovenska a Dánska a ich porovnanie) boli dôležitým zdrojom údaje z databázy časových radov SLOVSTAT (ŠÚSR, 2009) a StatBank Denmark (2010). Na zoznámenie sa s dôsledkami pre trh práce, zamestnanosť starších ľudí a vzdelávanie dospelých a seniorov boli dôležité práce Börsch-Supana (2001; 2004), Kučeru (2002), Rabušica (2006), Blehu & Vaňa (2007), Blooma (2008) a ďalších; poznatky o dôsledkoch pre život rodín a sociálne a medzigeneračné vzťahy seniorov sme získali z prác autorov Bodnárová (1998), Kučera (2002), Cliquet (2004) a ďalších a o dôsledkoch na zdravotnú a dlhodobú starostlivosť o seniorskú generáciu z prác Gavrilova & Heuvelinea (2003), Philipova (2004) a iných. Značným prínosom pri spracovaní celej 5. kapitoly bakalárskej práce boli dokumenty publikované Komisiou európskych spoločností, OECD, sekretariátom Spojených národov a Úradom vlády SR.

V bakalárskej práci je aj anketa a jej vyhodnotenie o názoroch dvoch vekových skupín produktívnej populácie Slovenska na zotrvanie v pracovnom procese po dosiahnutí dôchodkového veku. Na zostavenie dotazníka a jeho štruktúru neboli použité žiadne literárne zdroje.

V tomto stručnom zhodnotení literatúry neprezentujeme všetky literárne a štatistické zdroje, použité na vypracovanie práce a uvedené v zozname použitej literatúry, a ani ich presne necitujeme. Uvádzame len zdroje, resp. okruh zdrojov, ktorých prínos bol pre jednotlivé kapitoly práce najdôležitejší.

3. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ KAPITOLA

3.1 Starnutie populácie ako demografický proces

Z demografických procesov sa v súčasnosti najväčšia pozornosť venuje procesu starnutia populácie. Jurčová (2005) definuje starnutie populácie ako zmeny vo vekovej štruktúre, spôsobené zvyšovaním podielu starých ľudí v populácii, Gavrilov a Heuveline (2003) ako sumárny termín pre posun vo vekovej štruktúre populácie smerom k starším ľuďom. V správe Organizácie spojených národov World Population Aging 1950 – 2050 (United Nations, 2002) je starnutie populácie charakterizované ako proces, v dôsledku ktorého sa starší ľudia stávajú proporcionálne väčšou časťou celkovej populácie.

Najdôležitejším demografickým pojmom a analytickým nástrojom pri štúdiu populácie je veková štruktúra obyvateľstva, nakoľko „vekové zloženie charakterizuje nielen súčasnosť študovanej populácie, ale i jej minulosť a prípadne i budúcnosť“ (Srb a kol., 1971) a tiež preto, že „formovanie vekovej štruktúry a jej zmeny sa dotýkajú všetkých obyvateľov“ (Mládek & Káčerová, 2008). Veľkosť budúcej populácie a jej veková štruktúra sú určené terajšou vekovou štruktúrou a budúcimi trendmi v troch základných demografických procesoch: pôrodnosti, resp. plodnosti, úmrtnosti a migrácii. K akýmkoľvek zmenám v populácii dochádza prostredníctvom zmien v týchto procesoch (Lutz & Scherbak, 2007). Starnutie populácie je dôsledkom poklesu pôrodnosti, resp. plodnosti alebo poklesu úmrtnosti, ale zvyčajne oba procesy prebiehajú súčasne.

Pôrodnosť a úmrtnosť sú dve základné zložky reprodukcie obyvateľstva, sú teda procesmi zabezpečujúcimi neustálu obnovu populácií. Mládek a kol (2006) charakterizujú pôrodnosť ako rodenie detí chápané ako hromadný demografický jav a vzťahované k určitej populácii a plodnosť ako realizovanú fyziologickú schopnosť páru splodiť dieťa. Aby sa zabezpečila jednoduchá reprodukcia populácie, je potrebné, aby úhrnná plodnosť, t. j. priemerný počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu počas jej celého reprodukčného obdobia (15 – 49 rokov), dosiahla hodnotu 2,1. Táto hodnota sa označuje ako záchovná hodnota. V súčasnosti došlo v prevažnej väčšine vyspelých krajín k poklesu plodnosti pod záchovnú hodnotu. Tento trend sa pokladá za prejav industrializácie a modernizácie.

Úmrtnosť charakterizujú Mládek a kol (2006) ako proces vymierania určitej populácie sledovaný ako hromadný demografický jav. Špecifická miera úmrtnosti, ktorá udáva počet

zomretých v určitom veku k strednému stavu obyvateľov v tom istom veku, obyčajne za jeden rok, je podľa Mládeka a kol. (2006) ukazovateľ, ktorý skrýva v sebe veľký pomer informácií nielen o úmrtnostných pomeroch určitej populácie, ale aj o materiálnom zabezpečení jej obyvateľov, zdravotnej starostlivosti, kultúrnej vyspelosti i o celkovej kvalite života. Práve zlepšenie životných podmienok obyvateľstva vo vyspelých krajinách prispelo k poklesu úmrtnosti, v dôsledku čoho dochádza k postupnému predlžovaniu strednej dĺžky života a k populačnému starnutiu.

K demografickým procesom, ktoré ovplyvňujú starnutie populácie, patrí aj migrácia. Jurčová (2005) ju charakterizuje ako zmeny v stave obyvateľstva vychádzajúce z priestorového pohybu, pri ktorom dochádza k zmene trvalého (obvyklého) pobytu obyvateľa. Vplyv medzinárodnej migrácie na starnutie populácie v príslušnej krajine má menší význam ako pokles plodnosti a pokles úmrtnosti. Dôvodom je to, že migranti sa reprodukčným správaním prevažne prispôsobujú väčšinovému obyvateľstvu a neprispievajú významnou mierou k zvýšeniu plodnosti. Proces migrácie tiež značne ovplyvňujú politické udalosti a legislatívne opatrenia (Lutz & Scherbak, 2007) a z demografických procesov, podieľajúcich sa na starnutí populácie, je ovplyvnený najširšou škálou faktorov (Káčerová & Bleha, 2007), napr. politických, legislatívnych, bezpečnostných, ekonomických a iných.

Poklesy plodnosti a úmrtnosti boli v Európe v posledných 200 rokoch ovplyvnené celým radom faktorov, ktoré spôsobili zmeny v reprodukčnom správaní populácie a prispeli k zmenám vo vekovej štruktúre spoločností.

Z teórií, ktoré sa snažia vysvetliť zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľov vyspelých krajín, je najviac uznávaná teória demografickej revolúcie (nazývaná aj demografický prechod – prechodné obdobie vývoja demografických procesov). Tento termín sa zaviedol na označenie celého súboru demografických zmien, spojených s prechodom od vysokej úrovne úmrtnosti a pôrodnosti k ich nízkej úrovni. Demografickú revolúciu možno rozdeliť na niekoľko fáz (Mládek a kol., 2006).

V európskej histórii prebehla prvá demografická revolúcia súbežne s priemyselnou revolúciou v polovici 18. storočia. Na začiatku prvej demografickej revolúcie došlo k výraznému poklesu úmrtnosti a v dôsledku toho k rastu počtu obyvateľov. Pokles úmrtnosti sa pokladá za

základný prejav prvej demografickej revolúcie. V rozvíjajúcich sa ekonomikách jednotlivých štátov bol spojený so zlepšením celkovej hygieny, zdravotnej starostlivosti a schopnosti účinnejšie čeliť epidémiám. Potraviny a pitná voda sa stali dostupnejšími viacerým vrstvám obyvateľov. Postupne sa znížila aj detská úmrtnosť, čo vplývalo na rozhodnutia ľudí pri plánovaní veľkosti rodiny, pretože sa zvýšila pravdepodobnosť, že sa deti dožijú dospelosti. V dôsledku toho prišlo k poklesu plodnosti.

Vo vývoji populácie sa po tomto období očakával stabilizovaný stav. Ale od 60. rokov 20. storočia sa vo vyspelých krajinách pozoruje následná zmena v reprodukčnom správaní, ktorá sa nazýva druhá demografická revolúcia alebo tiež druhý demografický prechod. Základným určujúcim procesom druhej demografickej revolúcie je zníženie plodnosti. Za príčiny druhého demografického prechodu sa všeobecne pokladajú zmeny v kultúrnych a duchovných hodnotách spoločnosti a vo funkcii a mieste rodiny v spoločnosti. V dôsledku tohto procesu plodnosť klesá pod hranicu dvoch detí na jednu ženu, teda pod zápornú hodnotu. Dopadom tejto situácie je postupný úbytok obyvateľstva a starnutie populácie.

Podľa Mareša (1998) je nárast počtu starých ľudí v populácii v posledných dekádach dôsledok toho „že sa tu zvýšenie dostupnosti zdrojov pre široké vrstvy spojilo s dvomi významnými demografickými procesmi: s poklesom úmrtnosti a s poklesom pôrodnosti.“

V rámci populačného starnutia vymedzuje Jurčová (2005) nasledovné pojmy:

- starnutie zdola – starnutie populácie v dôsledku znižovania pôrodnosti (klesá relatívne zastúpenie detskej zložky populácie),
- starnutie zhora – starnutie populácie v dôsledku predlžovania ľudského života (rastie relatívne zastúpenie staršej zložky populácie).

Káčerová a Bleha (2007) upozorňujú na dôležitosť rozlišovania absolútneho a relatívneho starnutia:

- absolútne starnutie – narastanie početnosti obyvateľstva staršieho veku v populácii a to v dôsledku znižovania úmrtnosti a predlžovaním strednej dĺžky života,
- relatívne starnutie – zvyšovanie podielu obyvateľstva starších vekových skupín ako dôsledok narastania ich početnosti, znižovania počtu obyvateľov predreprodukčného eventuálne reprodukčného veku.

Zdôvodňujú to tým, že pri analýze populačného starnutia je treba identifikovať obe vymedzené klasifikácie starnutia súčasne, nakoľko termíny zdola a zhora rešpektujú, v ktorej časti vekovej pyramídy sa starnutie deje bez ohľadu na genézu (nárast strednej dĺžky alebo prechod rôzne početných kohort), absolútne a relatívne v prvom rade prihliadajú na absolútnu početnosť, resp. relatívne zastúpenie, pričom obe môžu mať rôznu demografickú genézu.

Starnutie populácie má okrem demografického rozmeru aj veľa ďalších rozmerov. Dôležitý je tiež aspekt biologický, ekonomický, sociálny a psychický (Potančoková, 2003). Problematike populačného starnutia sa preto okrem demografie venujú aj ďalšie vedné disciplíny, ktoré sa vzhľadom na svoje zameranie snažia prispieť k poznaniu a riešeniu problémov, ktoré starnutie populácie zapríčiňuje. K týmto vedným disciplínam patria:

- medicína – v rámci medicíny sa vyčlenil špecializačný odbor geriatra, zaoberajúci sa prevenciou, diagnostikou, liečbou a rehabilitáciou osôb vo veku nad 65 rokov za účelom zabezpečenia čo najvhodnejšej starostlivosti. Táto populácia má zvýšené medicínske nároky a špecifické potreby predpisovania a dávkovania liekov. Cieľom geriatrickej je zachovanie funkčného potenciálu starších a starých ľudí, integrity ich osobnosti, dôstojnosti a kvality života na čo najvyššej úrovni.
- sociológia – zaoberá sa skúmaním spoločenských subjektov, spoločenských procesov a vzťahov medzi nimi, napomáha pri objasňovaní miesta starých ľudí v súčasnej spoločnosti a ich koexistencii s inými skupinami v dôsledku meniacich sa sociálno-ekonomických podmienok.
- andragogika – jej predmetom je výchova, vzdelávanie a poradenstvo pre dospelých v celoživotnej perspektíve vzhľadom na meniace sa podmienky prostredia. V rámci andragogiky sa sformoval nový smer tzv. geragogika (gerón – starec), ktorá sa zaoberá teóriou, praxou, metodikou a profesiou vzdelávania seniorov prostredníctvom cieľovo a vekovo špecifických ponúk vzdelávania dospelých.
- ekonómia – ekonomické zabezpečenie starších ľudí je predpokladom ich sociálnej integrácie; dostatočné finančné zabezpečenie umožňuje kvalitné prežívanie staroby. V tejto súvislosti sa ekonómia zaoberá vytvorením nástrojov na posilnenie postavenia starších ľudí na trhu práce. Okrem toho sa stále viac presadzuje poznanie, že starší ľudia predstavujú rastúci spotrebiteľský sektor a tým vytvárajú príležitosť pre trh tovarov a služieb, o ktoré majú záujem starší ľudia.

- psychológia – analyzuje procesy asimilácie a akomodácie v staršom veku pri zvládaní zmien v starobe, ako sú ubúdanie fyzických a psychických síl, odchod do dôchodku a vyrovnanie sa s vlastnou základnou úlohou prípravy na starnutie.

3.2 Ukazovatele populačného starnutia

Pri meraní procesu populačného starnutia je jedným z najdôležitejších kritérií veková štruktúra populácie, ktorá sa považuje za základnú charakteristiku pri štúdiu demografických procesov. Vekovú štruktúru môžeme hodnotiť na základe rozdelenia populácie podľa reprodukčných vekových skupín 0-14, 15-49, 50+, kde sú vekové skupiny obyvateľstva vymedzené podľa vzťahu k procesu reprodukcie (Jurčová, 2005). Pri rozdelení podľa týchto kritérií potom hovoríme o predreprodukčnej vekovej skupine (0-14), reprodukčnej vekovej skupine (15-49) a poreprodukčnej vekovej skupine (50+). Na základe vzťahu k ekonomickým aktivitám populáciu rozdeľujeme do produktívnych vekových skupín 0-14, 15-59(M), 15-54(Ž), 60+(M), 55+(Ž) (Mládek a kol., 2006), kde hranice medzi jednotlivými skupinami sú určené potenciálnym začiatkom a koncom produktívneho veku. Podľa tohto kritéria delíme populáciu na obyvateľstvo v predproduktívnom veku (0-14), produktívnom veku (15-59(M), 15-54(Ž)) a poproduktívnom veku (60+(M), 55+(Ž)). Na Slovensku sa postupne posúva veková hranica produktívneho veku (Mládek a kol., 2006) a približuje sa k hraniciam používaným v iných krajinách (60 resp. 65 rokov).

Nakoľko proces starnutia populácie sa stal aktuálnym problémom, na jeho meranie bolo potrebné vymedziť vek, v ktorom sa jedinec stáva starým. Názory na túto hranicu sú rôzne a rôzne sú aj prístupy k jej vymedzeniu. Väčšinou sa za tento vek pokladá vek odchodu do dôchodku, ktorý je vo väčšine štátov Európy stanovený v rozmedzí 60-65 rokov. Názor na hranicu staroby sa v rôznom období menil a vplyvom faktorov, ktoré vplývali na zlepšenie kvality života, sa táto hranica menila a posúvala do vyššieho veku. Je potrebné tiež podotknúť, že názor na to, čo je staroba, je v rôznych spoločnostiach odlišný, nakoľko každá krajina má svoje vlastné historické nazeranie na to, kedy pokladať jedinca za starého (Sanderson & Scherbov, 2008).

Pri rozbere demografických udalostí sa vychádza z údajov, ktoré poskytuje demografická štatistika. Údaje sa triedia z rôznych hľadísk a pre demografickú analýzu je ich potrebné previesť

na formu vhodných ukazovateľov (Srb a kol., 1971). Pri meraní a charakterizovaní procesu populačného starnutia sa používajú nasledovné ukazovatele (Káčerová, 2005; Mládek a kol., 2006):

- jednoduché – jednozložkové ukazovatele, ktoré udávajú v percentách podiel určitej vekovej skupiny obyvateľstva v celkovej populácii, charakterizujú iba jednu vekovú kategóriu obyvateľstva:
napr. 0-14(%), 60+(%), 65+(%), 70+(%), 80+(%)
- zložitejšie – viaczložkové indexy, ktoré udávajú vzájomný pomer obyvateľstva rôznych vekových kategórii, prípadne sa berú do úvahy všetky vekové kategórie:
priemerný vek – vážený aritmetický priemer počtu rokov, ktoré prežili príslušníci danej populácie do daného okamihu, ide o priemerný vek žijúcich obyvateľov
mediánový vek – vek, ktorý rozdeľuje populáciu na dve rovnako početné časti (polovicu s nižším a polovicu s vyšším vekom ako je medián)
$$\text{index veku } I_v = \text{Obyv. 0-14} / \text{Obyv. 50+} * 100$$
$$\text{index starnutia } I_s = \text{Obyv. 65+} / \text{Obyv. 0-14} * 100$$
$$\text{Billeterov index (miera starnutia) } M_s = \text{Obyv. 0-14} - \text{Obyv. 50+} / \text{Obyv. 15-49} * 100$$
$$\text{index závislosti mladého obyvateľstva } I_{ZI} = \text{Obyv. 0-14} / \text{Obyv. 15-54, 59} * 100$$
$$\text{index závislosti starého obyvateľstva } I_{ZII} = \text{Obyv. 55, 60+} / \text{Obyv. 15-54, 59} * 100$$
$$\text{index ekonomického zaťaženia } I_{ez} = \text{Obyv. 0-14, Obyv. 55, 60+} / \text{Obyv. 15-54, 59} * 100$$
- grafické:
veková pyramída
Ossanov trojuholník
hexagonálny diagram

Najčastejšie používaný spôsob interpretácie vekovej štruktúry obyvateľstva je veková pyramída, ktorá graficky znázorňuje distribúciu rôznych vekových skupín v populácii (obyčajne v štáte alebo v nejakej časti či oblasti sveta). V anglickej literatúre sa nazýva tiež „age-sex“ pyramída, nakoľko umožňuje zobrazit' štruktúru obyvateľstva nielen podľa veku, ale aj podľa pohlavia. Podstatou vekovej pyramídy sú dva spojené grafy – histogramy početností mužov a žien, kde na osi X sa zobrazuje početnosť obyvateľov a na osi Y vekové kategórie obyčajne v 5-ročných vekových skupinách (kohortách). Ľavá časť grafu konvenčne zobrazuje hodnoty pre mužské obyvateľstvo, pravá strana pre ženskú časť populácie.

4. PROCES POPULAČNÉHO STARNUTIA

4.1 Populačné starnutie v Európe

Svetová populácia starne už pomerne dlho, avšak až v posledných desaťročiach sa jej starnutie stalo jednou z najfrekvencovanejších tém v spoločnosti. Dôvodom je rýchlosť tohto procesu v súčasnosti. Kým medzi rokmi 1950 až 2000 sa mediánový vek svetovej populácie zvýšil o tri roky z 24 rokov v roku 1950 na 27 rokov v roku 2000, v priebehu ďalšieho polstoročia sa podľa predpokladov zvýši približne o 10 rokov a očakáva sa, že v roku 2050 bude približne 36 rokov. Najrýchlejšie starne populácia na európskom kontinente. V roku 2000 bol mediánový vek v Európe 38 rokov a bol najvyšší zo všetkých kontinentov. Predpokladá sa, že do roku 2050 vzrastie na 52 rokov a bude o 16 rokov vyšší ako mediánový vek sveta (United Nations, 2002). Proces starnutia v Európe neobchádza ani oblasti, kde dochádza k rastu počtu obyvateľov, ako to uvádzajú Bucher a Mai (2005) v štúdiu o populačnom vývoji v Európe.

Charakteristiku procesu vývoja populácie v Európe v rokoch 1997 až 2007 a výpočet niektorých ukazovateľov starnutia populácie Európy sme urobili na základe demografických údajov, ktoré sme získali z medzinárodnej databázy U. S Census Bureau International Data Base (2009) (ďalej U. S Census IDB). Keďže za rok 1992 databáza neobsahuje údaje pre celú Európu, ale iba pre pobaltskú časť Európy a v databáze jednotlivých krajín Európy nie sú za tento rok k dispozícii údaje pre niektoré krajiny (napr. Bulharsko, Írsko, Malta, Holandsko), dáta pre Európu za rok 1992 sme čerpali z Demographic Yearbook 1992 (UN, 1994).

V tabuľke 1 sú vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry európskej populácie v troch päťročných intervaloch od roku 1992 do roku 2007. Početnosť obyvateľstva predproduktívnej vekovej kategórie zaznamenala počas všetkých troch intervalov pokles, ale pokles nemal vzrastajúci trend. Od roku 1992 do roku 1997 klesol počet obyvateľov tejto vekovej kategórie približne o 4 milióny, od roku 1997 do roku 2002 viac ako o 13 miliónov, avšak medzi rokmi 2002-2007 bol pokles nižší – v tomto období klesol počet obyvateľov tejto vekovej kategórie približne o 9,5 milióna. Celkove sa v priebehu 15 rokov početnosť predproduktívnej vekovej kategórie znížila o takmer 27 miliónov a jej podiel na celkovom počte obyvateľstva Európy klesol v priebehu tohto obdobia o 3,4 percentuálnych bodov z 18,9 % v roku 1992 na 15,5 % v roku 2007.

Tab. 1: Vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry obyvateľstva Európy

Rok	1992*	1997	2002	2007
Počet obyvateľov k 30. 6.	738 200 49**	730 699 162	730 200 797	728 926 626
Veková skupina 0 – 14	139 519 890	135 553 847	122 260 416	112 736 266
Veková skupina 15 – 59	457 684 300	453 286 125	457 215 645	462 868 853
Veková skupina 60+	140 996 290	141 859 190	150 724 736	153 321 507
Veková skupina 0 – 14 (%)	18,9	18,6	16,7	15,5
Veková skupina 15 – 59 (%)	62,0	62,0	62,6	63,5
Veková skupina 60+ (%)	19,1	19,4	20,7	21,0

Zdroj dát: U. S. Census Bureau IDB (2009) a *Demographic Yearbook 1992 (UN, 1994)

**Údaje tvoria súčet populácií a vekových štruktúr jednotlivých štátov Európy v rozmedzí rokov 1991 až 1992.

Početnosť produktívnej vekovej kategórie vzrástla vo všetkých troch časových intervaloch. Od roku 1992 do roku 1997 vzrástol počet obyvateľov tejto vekovej kategórie o 4,4 milióna, medzi rokmi 1997-2002 viac ako o 3,9 milióna a medzi rokmi 2002-2007 o 5,6 milióna. V sledovanom období podiel obyvateľstva tejto vekovej kategórie na celkovom počte Európy vzrástol o 1,5 percentuálnych bodov zo 62,0 % v roku 1992 na 63,5 % v roku 2007.

Početnosť poproduktívnej vekovej kategórie 60+ v sledovanom období vzrástla o takmer 12,3 milióna obyvateľov a jej podiel na celkovom počte obyvateľov Európy sa v priebehu 15-tich rokov zvýšil o 1,9 percentuálnych bodov z 19,1 % v roku 1992 na 21 % v roku 2007.

Porovnanie vývoja početností jednotlivých vekových kategórií a ich podielu v celkovej populácii preukázalo, že európska populácia starne. Potvrďuje to protichodný trend vývoja početnosti predproduktívnej a poproduktívnej vekovej kategórie. Kým počet detí medzi rokmi 1992 až 2007 klesol o 3,4 percentuálnych bodov, počet obyvateľov Európy vekovej kategórie 60+ vzrástol o 1,9 percentuálnych bodov.

V tabuľke 2 sú uvedené hodnoty ukazovateľov starnutia populácie v rokoch 1992 až 2007 – index veku (Iv) a index starnutia (Is). Z hodnôt Iv je vidieť, že v priebehu sledovaných

intervalov európska populácia starla. Kým v roku 1992 na 100 osôb starších ako 50 rokov pripadalo približne 65 detí, v roku 2002 to už bolo menej ako 52 detí a v roku 2007 menej ako 45 detí.

Tab. 2: Ukazovatele starnutia európskej populácie

Rok	Iv (%)	Is (%)
1992	64,7	70,7
1997	60,1	77,2
2002	51,7	90,6
2007	44,9	105,2

Zdroj dát: U. S. Census Bureau IDB (2009)

Iv: Obyv. 0-14/Obyv. 50+*100

Is: Obyv. 65+/Obyv. 0-14*100

Aj Is poukazuje na starnutie obyvateľstva v Európe. Už v roku 1992 bola európska populácia ako celok pomerne stará. Na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov pripadalo viac ako 70 osôb v poproduktívnom veku. Do roku 2007 v európskej populácii počet obyvateľov starších ako 65+ dokonca prevýšil počet detí, keď na 100 obyvateľov najmladšej vekovej kategórie pripadalo viac ako 105 osôb starších ako 65 rokov.

Prezentovaný interval procesu demografického vývoja v Európe (1992-2007) dokumentuje, že populácia v Európe starne. Najzávažnejším údajom potvrdzujúcim starnutie obyvateľstva v Európe je pokles plodnosti a tým zníženie podielu obyvateľstva najmladšej vekovej kategórie v celkovej populácii, čo v budúcich desaťročiach spôsobí aj pokles početnosti produktívneho obyvateľstva. Zároveň s rastom počtu obyvateľstva poproduktívnej populácie dôjde k zvýšeniu ekonomického zaťaženia produktívnej populácie v Európe.

4.2. Populačné starnutie na Slovensku a v Dánsku

Starnutie obyvateľstva Slovenska, podobne ako starnutie populácie v Európe a vo svete, vykazuje dlhodobý trend. Potvrdzujú to analýzy rôznych autorov. Mládek a kol. (2006) na základe analýzy početnosti a podielu jednotlivých vekových kategórií medzi rokmi 1900-2000 uvádzajú, že na Slovensku narastal podiel obyvateľstva vo všetkých starších vekových

kategóriách (50 rokov a viac). Jedinou kategóriou s klesajúcim trendom vývoja bolo obyvateľstvo vo veku 0 – 14 rokov. Presnejšie hodnotenie tohto vývoja autori dokumentujú štatistickými údajmi o vývoji vybraných vekových kategórií obyvateľstva Slovenska. Z údajov vyplýva, že napriek tomu, že od roku 1900 do roku 2000 sa počet obyvateľov Slovenska takmer zdvojnásobil, početnosť najmladšieho obyvateľstva (0 – 14) sa prakticky nezmenila, v dôsledku čoho sa jeho relatívne zastúpenie v populácii znížilo takmer na polovicu. Naopak, početnosť poreprodukčnej vekovej kategórie obyvateľstva (50+) vzrástla takmer trojnásobne a zvyšovala sa ďalej s rastúcimi vekovými kategóriami – početnosť 60 ročných a starších vzrástla takmer 4-násobne, 65 ročných a starších takmer 5-násobne a 80 ročných a starších takmer 7-násobne.

Analýzu procesu vývoja populácie na Slovensku počas 15-tich rokov od roku 1992 do roku 2007 a výpočet niektorých ukazovateľov starnutia populácie a ekonomického zaťaženia sme urobili na základe demografických údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky (ďalej ŠÚSR) za použitia databáz časových radov SLOVSTAT (2009).

V tabuľke 3 sú vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry slovenskej populácie v päťročných intervaloch od roku 1992 do roku 2007. Ako je vidieť z údajov v tabuľke, v sledovanom období mal vývoj početnosti predproduktívnej vekovej kategórie a jej podielu v celkovej populácii protichodný trend v porovnaní s vývojom početností produktívnych a poproduktívnych vekových kategórií a ich podielov v celkovej populácii.

Početnosť obyvateľstva predproduktívnej vekovej kategórie zaznamenala v sledovanom období neustály pokles. Celkove sa v priebehu uvedených rokov početnosť predproduktívnej vekovej kategórie znížila o takmer 428 tisíc obyvateľov. Pokles nemal v priebehu celého sledovaného obdobia stúpajúci trend. Stúpajúci trend poklesu bol v období od roku 1992 do roku 2002 – v rokoch 1992-1997 klesol počet osôb tejto kategórie približne o 145 tisíc a v rokoch 1997-2002 až o 159 tisíc. V období od roku 2002 do roku 2007 sa v porovnaní s predchádzajúcimi sledovanými intervalmi pokles spomalil, keď počet osôb tejto kategórie poklesol o 124 tisíc. V priebehu 15-tich rokov došlo aj k podstatnému zníženiu podielu tejto vekovej kategórie na celkovej populácii Slovenska. Jej podiel v populácii klesol v priebehu tohto obdobia o 8,3 percentuálnych bodov z 24,1 % v roku 1992 na 15,8 % v roku 2007.

Tab. 3: Vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenska

Rok	1992	1997	2002	2007
Počet obyvateľov k 31. 12.	5 314 155	5 387 650	5 379 161	5 400 998
Veková skupina 0 – 14	1 278 904	1 133 950	974 991	851 044
Veková skupina 15 – 59	3 237 802	3 432 480	3 561 085	3 648 014
Veková skupina 60+	797 449	821 220	843 085	901 940
Veková skupina 0 – 14 (%)	24,1	21,1	18,1	15,8
Veková skupina 15 – 59 (%)	60,9	63,7	66,2	67,5
Veková skupina 60+ (%)	15,0	15,2	15,7	16,7
Priemerný vek	33,8	35,1	36,5	38

Zdroj dát: ŠÚSR, databáza časových radov SLOVSTAT (2009)

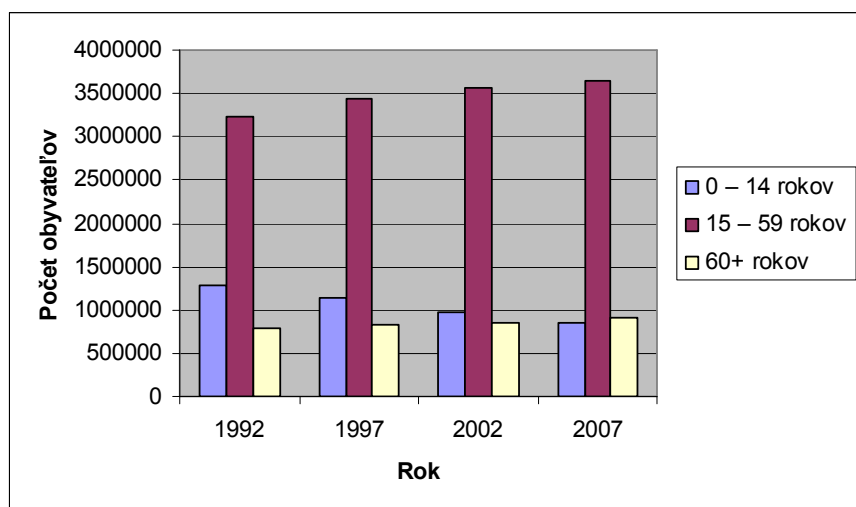
Početnosť oboch ďalších vekových kategórií – produktívnej a poproduktívnej – sa v období od roku 1992 do roku 2007 zvýšila. Početnosť produktívnej vekovej kategórie počas sledovaného obdobia rástla, ale od roku 1997 sa jej nárast postupne znižoval. Kým od roku 1992 do roku 1997 vzrástol počet obyvateľov tejto kategórie takmer o 195 tisíc, od roku 1997 do roku 2002 to už bolo menej ako o 129 tisíc a od roku 2002 do roku 2007 vzrástol ich počet už iba o necelých 87 tisíc. Najvyšší nárast početnosti tejto vekovej kategórie v hodnotených intervaloch bol teda v období, kedy sa do produktívnej vekovej kategórie začali z predproduktívnej vekovej kategórie postupne presúvať početne silne generácie narodené v 70. rokoch a v prvej polovici 80. rokov 20. storočia (1992-1997). Nárast početnosti produktívnej vekovej kategórie v poslednom sledovanom intervale sa znížil v dôsledku zníženej plodnosti od 90. rokov 20. storočia, čo malo za následok presun početne slabších kohort z predproduktívnej do produktívnej vekovej kategórie. Podiel počtu obyvateľov produktívnej kategórie na celkovom počte obyvateľov v sledovanom období vzrástol o 6,6 percentuálnych bodov. Podobne ako sa v priebehu sledovaného obdobia v jednotlivých intervaloch postupne znižoval rast početnosti tejto vekovej kategórie, spomaľoval sa aj rast podielu tejto kategórie v celkovej populácii. Kým od roku 1992 do roku 1997 vzrástol podiel tejto vekovej kategórie v celkovej slovenskej populácii o 2,8

percentuálnych bodov, od roku 1997 do roku 2002 to bolo o 2,5 percentuálnych bodov a v období od roku 2002 do roku 2007 bol rast jej podielu už iba o 1,3 percentuálnych bodov.

Početnosť obyvateľstva poproduktívnej vekovej kategórie v sledovanom období vzrástla o viac ako o 104 tisíc. Údaje o vývoji početnosti tejto kategórie ukazujú, že k jej rastu došlo v každom intervale sledovaného obdobia. Rastúci a zrýchľujúci sa trend vývoja početnosti poproduktívneho obyvateľstva dokumentuje porovnanie zvýšenia jeho počtu v prvom sledovanom intervale (od roku 1992 do roku 1997) so zvýšením v poslednom sledovanom intervale (od roku 2002 do roku 2007). Kým od roku 1992 do roku 1997 sa počet obyvateľov poproduktívnej vekovej kategórie zvýšil o viac ako o 23 tisíc, od roku 2002 do roku 2007 sa zvýšil takmer o 59 tisíc, čo v tomto intervale predstavuje viac ako dvojnásobné zvýšenie oproti zvýšeniu v rokoch 1992-1997. Podiel tejto kategórie na celkovej populácii sa v priebehu 15-tich rokov zvýšil o 1,7 percentuálnych bodov z 15 % v roku 1992 na 16,7 % v roku 2007 a mal zrýchľujúci sa trend. Kým od roku 1992 do roku 1997 vzrástol o 0,2 percentuálnych bodov a od roku 1997 do roku 2002 o 0,5 percentuálnych bodov, od roku 2002 do roku 2007 už vzrástol o 1,0 percentuálny bod. Tento vývoj bol ovplyvnený jednak znížením úmrtnosti osôb vo vyššom veku, jednak postupným prechodom silných povojnových ročníkov do tejto vekovej kategórie.

Grafické znázornenie vekovej štruktúry slovenskej populácie a jej vývoj v hodnotenom období je na obrázku 1.

Obr. 1 Vývoj vekovej štruktúry slovenskej populácie v rokoch 1992-2007

Zdroj dát: ŠÚSR, databáza časových radov SLOVSTAT (2009)

Analyzované údaje ukazujú, že slovenská populácia starne a starnutie sa odohráva najmä procesom zdola – teda v dôsledku nízkej plodnosti. Potvrďuje to porovnanie vývoja jednotlivých vekových kategórií navzájom. Kým v produktívnej vekovej kategórii sa počet obyvateľov od roku 1992 do roku 2007 zvýšil o 12,7 % a v poproduktívnej vekovej kategórii o 13,1 %, v predproduktívnej vekovej kategórii došlo v tomto období k poklesu o 35,5 %, čo je takmer trojnásobne vyšší pokles v porovnaní s nárastom populácií v oboch ďalších (produktívnej i poproduktívnej) vekových kategóriách.

Starnutie slovenskej populácie potvrdzuje aj priemerný vek (tabuľka 3), ktorý sa od roku 1992 do roku 2007 zvýšil o 4,2 roka z 33,8 roka v roku 1992 na 38 rokov v roku 2007. Detailnejší pohľad na tento údaj dokumentuje zrýchľovanie procesu starnutia slovenskej populácie – od roku 1992 do roku 1997 sa priemerný vek zvýšil o 1,3 roka, od roku 1997 do roku 2002 o 1,4 roka a od roku 2002 do roku 2007 už o 1,5 roka.

Vývoj procesu starnutia slovenskej populácie sme analyzovali aj prostredníctvom ďalších ukazovateľov starnutia populácie – indexom veku (Iv) a indexom starnutia (Is). Z vývoja Iv v tabuľke 4 je vidieť, že vzájomný pomer predreprodukčnej a poreprodukčnej zložky sa v priebehu sledovaného obdobia podstatne zmenil. V roku 1992 v populácii prevažovala ešte detská zložka, Iv mal hodnotu 99,3 %, keď na 100 osôb starších ako 50 rokov pripadalo 99 detí. Počas nasledujúcich 5 ročných intervalov sa pomer oboch kategórií v populácii postupne vyrovnával. Začalo dochádzať k poklesu podielu detí v populácii a k rastu podielu osôb v poreprodukčnom veku. V roku 2007 dosiahol Iv hodnotu 51,2 %. V priebehu 15-tich rokov teda Iv klesol o takmer 50 % a na 100 osôb vo veku 50 rokov a starších pripadalo v roku 2007 už iba 51 detí mladších ako 15 rokov.

Tab. 4: Ukazovatele starnutia slovenskej populácie

Rok	Iv (%)	(Is) (%)
1992	99,3	43,8
1997	83,9	53,4
2002	65,5	63,2
2007	51,2	76,0

Zdroj dát: ŠÚSR, databáza časových radov SLOVSTAT (2009)

Iv: Obyv. 0-14/Obyv. 50+*100

Is: Obyv. 65+/Obyv. 0-14*100

Na starnutie obyvateľstva Slovenska poukazuje aj Is. V roku 1992 bola slovenská populácia mladá, na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov pripadalo približne 43 obyvateľov vo veku 65 rokov a starších. V každom z nasledujúcich 5 ročných intervalov sa pomer menil v neprospech predreprodukčnej populácie. Do roku 2007 sa Is podstatne zmenil a na 100 detí mladších ako 15 rokov pripadalo už 76 obyvateľov vo veku nad 65 rokov. Údaje v tabuľke 4 aj v tomto prípade potvrdzujú zrýchľujúci sa trend starnutia slovenskej populácie. Kým v každom z prvých dvoch intervalov (1992-1997 a 1997-2002) sa počet obyvateľov starších ako 65 rokov na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov zvýšil približne o 10 osôb, od roku 2002 do roku 2007 sa zvýšil už o 13 osôb.

Na zhodnotenie vývoja zmien vo vekovej štruktúre slovenskej populácie v období od roku 1992 do roku 2007 sme použili aj indexy ekonomickej závislosti, ktoré majú, ako uvádzajú Mládek a kol. (2006), popri demografickej informácii i významnú socioekonomickú výpovednú hodnotu. Vývoj indexu závislosti mladého obyvateľstva (IzI), indexu závislosti starého obyvateľstva (IzII) a indexu ekonomického zaťaženia (Iez) je uvedený v tabuľke 5.

V priebehu hodnoteného obdobia došlo k výraznému poklesu hodnoty IzI v dôsledku znižujúceho sa podielu detí v populácii, spôsobeného poklesom plodnosti od 90. rokov 20. storočia. Kým v roku 1992 pripadalo na 100 obyvateľov v produktívnom veku viac ako 41 detí, v každom z nasledujúcich 5 ročných intervalov sa tento pomer zmenil v neprospech obyvateľov v predproduktívnom veku. Do roku 2007 sa IzI prudko znížil a na 100 obyvateľov v produktívnom veku pripadalo už iba 24 detí.

Tab. 5: Ukazovatele ekonomickej závislosti slovenskej populácie

Rok	IzI %	IzII %	Iez %
1992	41,1	29,7	70,8
1997	34,4	28,9	63,3
2002	28,5	29,0	57,5
2007	24,6	31,5	56,1

Zdroj dát: ŠÚSR, databáza časových radov SLOVSTAT (2009)

IzI = Obyv. 0-14/Obyv. 15-54, 59*100

IzII = Obyv. 55, 60+/Obyv. 15-54, 59*100

Iez = Obyv. 0-14, Obyv. 55, 60+/Obyv. 15-54, 59*100

Produktívnu vekovú skupinu zaťažuje aj poproduktívna veková skupina. Toto zaťaženie odráža index závislosti starého obyvateľstva (IzII). V rokoch 1992 až 2002 zostal tento index takmer na rovnakej úrovni a v sledovaných päťročných intervaloch vykazoval od roku 1992 do roku 2002 pokles a opäť rast v rozsahu do 0,8 percentuálnych bodov. V roku 2007 sa však v porovnaní s rokom 2002 zvýšil o 1,5 percentuálnych bodov. Kým v roku 2002 pripadalo na 100 osôb v produktívnom veku 29 osôb v poproduktívnom veku, do roku 2007 sa tento počet zvýšil na viac ako 31 osôb. V ďalších rokoch sa v súvislosti s postupným prechodom početnejších povojnových ročníkov do poproduktívnej vekovej kategórie a s predlžujúcou sa strednou dĺžkou života bude hodnota indexu IzII zvyšovať.

Veková štruktúra populácie má dopad na ekonomické zaťaženie spoločnosti. Ekonomické zaťaženie je závislé od veľkosti predproduktívnych a poproduktívnych vekových kategórií k produktívnej vekovej kategórii. V dôsledku poklesu početnosti obyvateľstva vekovej kategórie 0 – 14, pomerne stagnujúcej poproduktívnej populácii a vysokej početnosti produktívnej vekovej kategórie, ktorá je dôsledkom vysokej plodnosti v povojnovom období a taktiež v 70 a 80. rokoch 20. storočia, mal vývoj indexu ekonomického zaťaženia v období medzi rokmi 1992 až 2007 priaznivý trend a od roku 1992 do roku 2007 klesol o 14,7 percentuálnych bodov. Z hodnotených intervalov poklesla hodnota Iez najviac od roku 1992 do roku 1997 a to o 7,5 percentuálnych bodov, najmä v dôsledku prudkého poklesu plodnosti od začiatku 90. rokov. Aj počas ďalších 10-tich rokov ekonomické zaťaženie produktívnej populácie klesalo a v roku 2007 bola hodnota Iez 56,1.

Naša analýza preukázala, že slovenská populácia starne. Všetky ukazovatele, ktoré sme pri analýze vývoja použili – vývoj početnosti a podielov jednotlivých vekových kategórií v celkovej populácii, priemerný vek, index veku, index starnutia a index ekonomického zaťaženia – sa vyvíjali smerom, ktorý poukazuje na postupné prehlbovanie procesu starnutia slovenskej populácie. Tento vývoj je v súčasnosti ovplyvnený najmä historicky nízkou plodnosťou od 90. rokov 20. storočia (starnutie zdola), v menšom rozsahu však aj nižšou úmrtnosťou obyvateľov v staršom veku a predlžovaním strednej dĺžky života (starnutie zhora). Ako vidieť z číselných údajov a z grafického znázornenia vývoja vekovej štruktúry, najmladšia veková kategória (0 - 14) je jedinou vekovou kategóriou slovenskej populácie, v ktorej v sledovanom intervale došlo k poklesu a tento pokles bol pomerne rapídny. V porovnaní s predproduktívnou vekovou

kategóriou zaznamenávali produktívna a poproduktívna veková kategória nárast početnosti počas celého sledovaného obdobia.

Ekonomické zaťaženie malo v období rokov 1992 až 2007 pozitívny trend. Vplyvom prebiehajúcich zmien v demografickom procese, najmä v dôsledku poklesu pôrodnosti a tým poklesu početnosti predproduktívnej vekovej kategórie, sa ekonomické zaťaženie produktívnej vekovej kategórie znižovalo. Dôsledkom negatívneho vývoja v predproduktívnej populácii však v blízkej budúcnosti bude podstatné zhoršenie tohto indexu a terajší priaznivý trend sa zmení na nepriaznivý. Ekonomické zaťaženie produktívnej populácie na Slovensku sa zvýši, nakoľko terajšie početné produktívne kategórie prejdú do poproduktívnej kategórie a naopak, do produktívnej kategórie sa budú z predproduktívnej vekovej kategórie presúvať málopočetné generácie narodené po roku 1990, v dôsledku čoho sa bude znižovať jej početnosť.

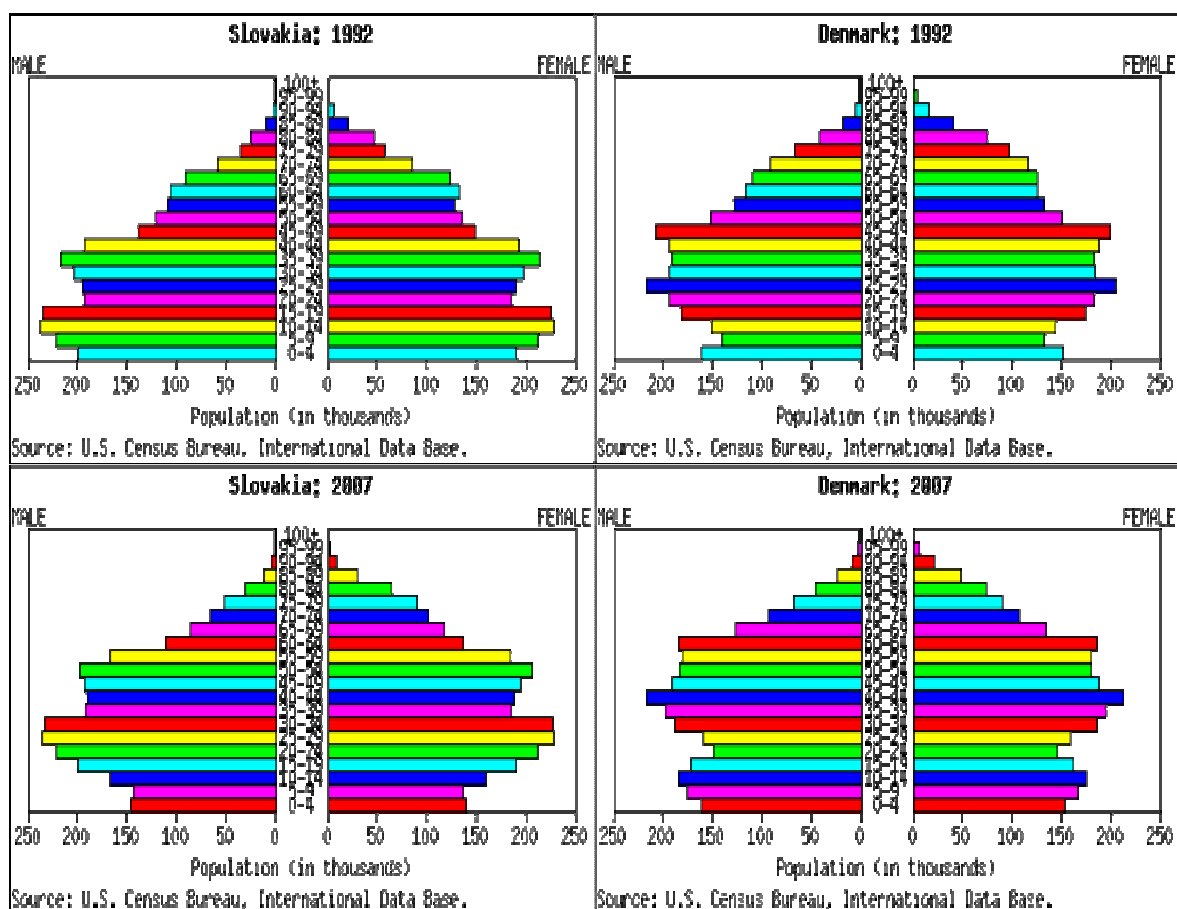
Nebude to však iba dôsledok negatívneho vývoja plodnosti, ktorý zvýši ekonomické zaťaženie produktívnej zložky populácie. V hodnotenom časovom intervale vidíme nárast početnosti aj podielu poproduktívnej zložky populácie. Tento nárast je síce mierny, ale má stupňujúci sa trend. Rápidny rast početnosti poproduktívnej vekovej kategórie na Slovensku sa dá očakávať v najbližších rokoch v dôsledku postupného prechodu silných povojnových ročníkov do poproduktívneho veku. V súčasnosti sa početnosť tejto vekovej kategórie zvyšuje aj z dôvodu poklesu úmrtnosti, čo sa prejavuje predlžovaním strednej dĺžky života. Tento bezpochyby pozitívny vývoj svedčiaci o zvyšovaní kvality života na Slovensku spôsobuje zhoršovanie pomeru medzi produktívnou a poproduktívnou zložkou populácie a bude značne prispievať k postupnému ekonomickému zaťaženiu produktívnej populácie.

Vývoj procesu populačného starnutia na Slovensku a v Dánsku v období od roku 1992 do roku 2007 sme porovnali pomocou vekových pyramíd, podielmi produktívnych vekových kategórií v celkových populáciách a indexmi veku (I_v), starnutia (I_s), závislosti mladého obyvateľstva (I_{zI}), závislosti starého obyvateľstva (I_{zII}) a ekonomického zaťaženia (I_{ez}).

Populačný vývoj v oboch krajinách sme porovnali pomocou vekových pyramíd za roky 1992 a 2007 (obr. 4). Na vekových pyramídach Dánska sú v 20. storočí viditeľné dve obdobia vysokej plodnosti. Jedno z nich predstavuje početné generácie obyvateľov narodených počas druhej svetovej vojny a v rokoch tesne po vojne (1943-1947). Na Slovensku sú v porovnaní

s Dánskom kohorty narodené v rokoch vojny omnoho menej početné. Vysoká plodnosť v Dánsku počas tohto obdobia poukazuje to na to, že oblasť západnej Európy, kde leží Dánsko, nebola II. svetovou vojnou zasiahnutá tak výrazne, ako oblasť strednej Európy a vojnové udalosti nemali na plodnosť v Dánsku v podstate vplyv. To je pravdepodobne dôvod, prečo sa povojnová kompenzácia plodnosti prejavila podstatne výraznejšie na Slovensku ako v Dánsku.

Obr. 4: Vekové zloženie obyvateľstva Slovenska a Dánska v rokoch 1992 a 2007

Zdroj: U. S. Census Bureau IDB (2009)

Druhým obdobím vysokej plodnosti v Dánsku v 20. storočí je obdobie približne v polovici 60. rokov (1963-1967). Na vekových pyramídach Dánska sa neprejavuje nástup druhého demografického prechodu v 60. rokoch 20. storočia, tak ako sa to všeobecne uvádza o vývoji v západoeurópskych populáciách. Naopak, generácie narodené v Dánsku v tomto desaťročí sú početnejšie ako generácie narodené v tom istom období na Slovensku, dokonca sú

najpočetnejšie z generácií narodených v Dánsku za posledných viac ako sto rokov. Druhý demografický prechod sa v Dánsku začal prejavovať podstatne neskôr, približne od druhej polovice 70. rokov.

Z distribúcie vekových skupín po druhej svetovej vojne sa na pyramídach Dánska ako najmenej početné javia kohorty obyvateľov narodených od druhej polovice 70. rokov až do polovice 80. rokov. Toto obdobie je obdobím výrazného rozdielu medzi plodnosťou na Slovensku a v Dánsku, kedy bolo na Slovensku obdobie vysokej plodnosti. Vysoká pôrodnosť na Slovensku v tomto období bola výsledkom politických a sociálnych opatrení, ktoré sa premietli do zlepšených podmienok života mladých rodín.

Z porovnania vekových pyramíd Slovenska a Dánska za rok 2007 je zrejmé, že zníženie plodnosti od 90. rokov 20. storočia je výraznejšie na Slovensku ako v Dánsku. Základňa slovenskej vekovej pyramídy je užšia ako základňa vekovej pyramídy Dánska. Generácie narodené na Slovensku v 90. rokoch sú menej početné ako generácie narodené v tom istom období v Dánsku, čo sa na vekovej pyramíde Slovenska prejavuje historicky nízkou početnosťou najmä 5 až 14-ročných obyvateľov.

Z porovnania hornej časti pyramíd oboch štátov je zreteľné, že pyramídy znázorňujúce vekovú štruktúru dánskej populácie sú smerom k vrcholu širšie a zužujú sa menej strmo ako pyramídy znázorňujúce štruktúru slovenskej populácie. Je to spôsobené priaznivejšími úmrtnostnými pomermi v dánskej populácii staršej ako 60 rokov, teda nižšou úmrtnosťou osôb vo vyššom veku v Dánsku v porovnaní so Slovenskom. Tvar hornej časti vekovej pyramídy Slovenska za rok 2007, najmä graf početnosti žien však naznačuje, že po roku 1990 dochádza aj na Slovensku k postupnému predlžovaniu veku života a k populačnému starnutiu prispieva aj starnutie populácie zhora.

Porovnanie tvarov vekových pyramíd Slovenska a Dánska ukazuje, že v sledovanom období došlo k väčšej zmene tvaru pyramídy slovenskej populácie. Vekové pyramídy Dánska za rok 1992 a 2007 majú v podstate podobný tvar a takmer rovnakú šírku základne pyramídy. Naproti tomu veková pyramída Slovenska za rok 2007 sa svojím tvarom značne líši od tvaru pyramídy Slovenska za rok 1992 a jej základňa v roku 2007 sa v porovnaní s pyramídou za rok 1992 výrazne zúžila. Za krátke obdobie 15 rokov sa tvar pyramídy Slovenska zásadne zmenil

a tvar pyramídy za rok 2007 pripomína tvar vekových pyramíd Dánska, najmä čo sa týka šírky základní pyramíd. Tento fakt potvrdzuje pozorovania Káčerovej a Blehu (2007), že fáza transformácie bývalých socialistických krajín spôsobila približovanie sa trendu ich demografického procesu k západoeurópskym krajinám a to najmä z hľadiska starnutia populácie zdola.

V tabuľke 6 sú vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry dánskej populácie v päťročných intervaloch od roku 1992 do roku 2007. Z údajov je vidieť, že v dánskej populácii došlo v sledovanom období k poklesu obyvateľstva iba v produktívnej vekovej skupine a to približne o 6 tisíc osôb. Počet obyvateľov predproduktívnej vekovej kategórie sa počas toho istého obdobia zvýšil viac ako o 136 tisíc osôb a počet obyvateľov poproduktívnej vekovej kategórie o viac ako o 166 tisíc osôb.

Tab. 6: Vybrané základné charakteristiky vekovej štruktúry obyvateľstva Dánska

Rok	1992	1997	2002	2007
Počet obyvateľov k 30. 06.	5 171 393	5 283 663	5 374 693	5 468 120
Veková skupina 0 – 14	878 550	944 171	1 009 671	1 014 897
Veková skupina 15 – 59	3 248 178	3 301 145	3 288 190	3 242 103
Veková skupina 60+	1 044 665	1 038 347	1 076 832	1 211 120
Veková skupina 0 – 14 (%)	17,0	17,9	18,8	15,8
Veková skupina 15 – 59 (%)	62,8	62,5	61,2	59,3
Veková skupina 60+ (%)	20,2	19,6	20,0	22,1

Zdroj dát: U. S. Census Bureau IDB (2009)

Údaje porovnávajúce vývoj podielov predproduktívnych, produktívnych a poproduktívnych kategórií v celkových populáciách Slovenska a Dánska sú uvedené v tabuľke 7. Z údajov je zrejmé, že ešte v roku 1992 bol na Slovensku v porovnaní s Dánskom v celkovej populácii vyšší podiel obyvateľstva do 15 rokov a nižší podiel obyvateľstva nad 60 rokov. V slovenskej populácii bol podiel predproduktívnej zložky populácie v celkovej populácii 24,1 %, kým v dánskej populácii iba 17 %; rozdiel medzi Slovenskom a Dánskom bol teda až 7,1

percentuálnych bodov. Naopak, poproduktívna veková kategória mala v celkovej populácii Slovenska podiel 15 %, kým v dánskej populácii bol jej podiel v celkovej populácii 20,2 %; rozdiel medzi podielom tejto vekovej kategórie v slovenskej populácii a v dánskej populácii bol 5,2 percentuálnych bodov.

Tab. 7: Podiel produktívnych vekových kategórií v populáciách Slovenska a Dánska

Veková kategória	0 – 14 %		15 – 59 %		60+ %	
	Slovensko	Dánsko	Slovensko	Dánsko	Slovensko	Dánsko
Rok						
1992	24,1	17,0	60,9	62,8	15,0	20,2
1997	21,1	17,9	63,7	62,5	15,2	19,6
2002	18,1	18,8	66,2	61,2	15,7	20,0
2007	15,8	18,6	67,5	59,3	16,7	22,1

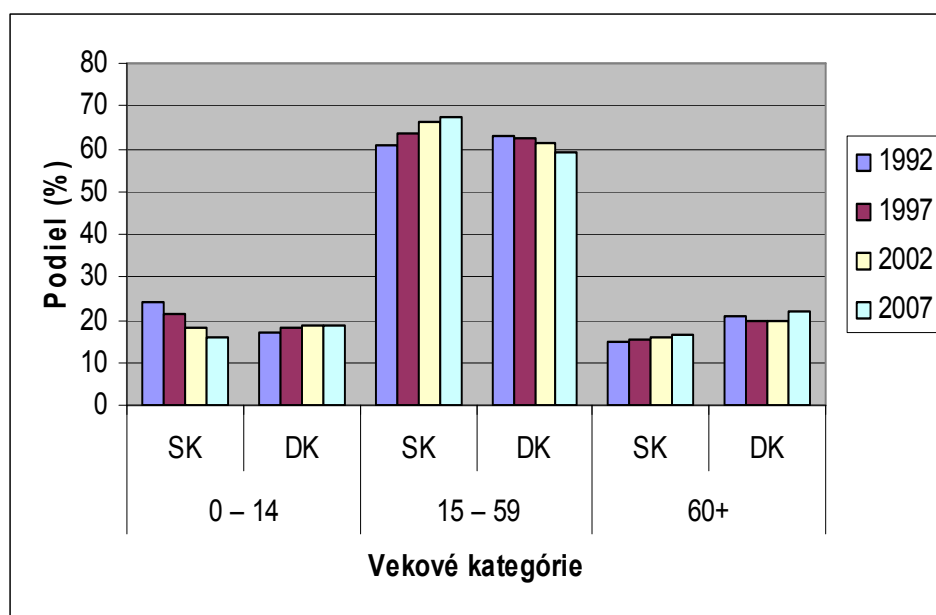
Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

V dôsledku nízkej plodnosti na Slovensku od začiatku 90. rokov 20. storočia, čo malo za následok pokles podielu predproduktívnej populácie v celkovej populácii, sa v priebehu nasledujúcich rokov (od roku 1992 do roku 2002) v oboch štátoch vyrovnal podiel detských zložiek v celkových populáciách, keď v roku 2002 bol v Dánsku dokonca už o 0,8 percentuálnych bodov vyšší, ako podiel detskej zložky v celkovej populácii Slovenska. Vývoj v ďalšom sledovanom intervale (2002-2007) ukazuje, že v slovenskej populácii je vyšší trend starnutia populácie zdola ako v dánskej populácii. Kým v roku 2007 sa podiel najmladšej vekovej kategórie v celkovej populácii Dánska udržal na približne rovnakej úrovni ako bol v roku 2002 (pokles bol iba 0,2 percentuálnych bodov), v slovenskej populácii klesol v priebehu tohto obdobia o ďalších 2,3 percentuálnych bodov. V priebehu 15-tich rokov od roku 1992 do roku 2007 sa teda v dánskej populácii podiel obyvateľov najmladšej vekovej kategórie zvýšil o 1,6 percentuálnych bodov, v slovenskej populácii naopak klesol a to až o 8,3 percentuálnych bodov.

Napriek rapídному poklesu podielu detskej zložky v slovenskej populácii zostala slovenská populácia počas celého hodnoteného obdobia mladšia ako dánska populácia, ako je to

vidieť z grafického znázornenia podielov jednotlivých produktívnych vekových kategórií na obrázku č. 5. V dánskej populácii bol v porovnaní so slovenskou populáciou v celom hodnotenom období vyšší podiel osôb starších ako 60 rokov. Podiel obyvateľstva produktívnej vekovej kategórie bol v roku 1992 síce vyšší v dánskej populácii ako v slovenskej, ale už v roku 1997 došlo k zmene pomerov zastúpenia tejto vekovej skupiny v populáciách porovnávaných krajín: podiel produktívnej vekovej kategórie v slovenskej populácii bol vyšší, ako bol jej podiel v dánskej populácii. V ďalších sledovaných intervaloch sa podiel generácií produktívnej vekovej kategórie v slovenskej populácii zvyšoval, kým naopak v Dánsku v priebehu sledovaného obdobia klesal. Tento trend odráža rozdielnosť v demografickom vývoji medzi Slovenskom a Dánskom v predchádzajúcich desaťročiach.

Obr. 5: Podiely produktívnych vekových kategórií v populáciách Slovenska a Dánska v rokoch 1992 až 2007

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

Na ďalšie porovnanie procesu starnutia populácií na Slovensku a v Dánsku sme použili index veku (Iv) a index starnutia (Is) (tab. 8, obr. 6 a 7). Aj keď indexy potvrdzujú, že slovenská populácia bola počas celého sledovaného obdobia mladšia, vývoj hodnôt oboch indexov dokumentuje vyšší rozmer starnutia slovenskej populácie. Kým v slovenskej populácii podiel obyvateľov mladších ako 15 rokov k osobám starším ako 50 rokov (Iv) prudko klesal a dosiahol

hodnotu poklesu takmer o 50 percentuálnych bodov, v dánskej populácii sa v priebehu tých istých 15-tich rokov udržal na približne rovnakej úrovni, keď poklesol iba o 2,2 percentuálnych bodov.

Tab. 8: Porovnanie ukazovateľov starnutia populácií Slovenska a Dánska

Index	Iv (%)		Is (%)	
	Slovensko	Dánsko	Slovensko	Dánsko
Rok				
1992	99,3	54,7	43,8	91,5
1997	83,9	54,6	53,4	83,9
2002	65,5	55,1	63,2	78,9
2007	51,2	52,5	76,0	83,0

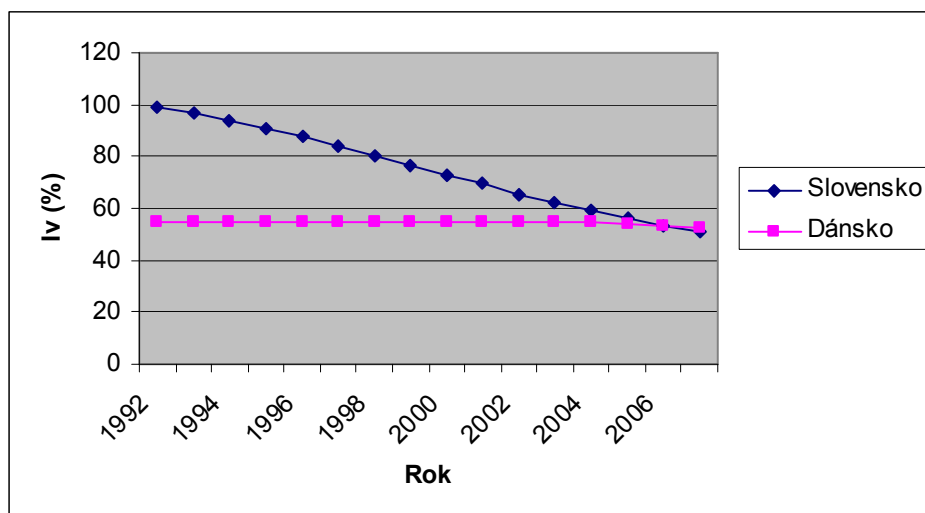
Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

Iv: Obyv. 0-14/Obyv. 50+*100

Is: Obyv. 65+/Obyv. 0-14*100

Grafické porovnanie vývoja Iv v slovenskej a dánskej populácii je znázornené na obr. 6.

Obr. 6 Vývoj indexu veku slovenskej a dánskej populácie

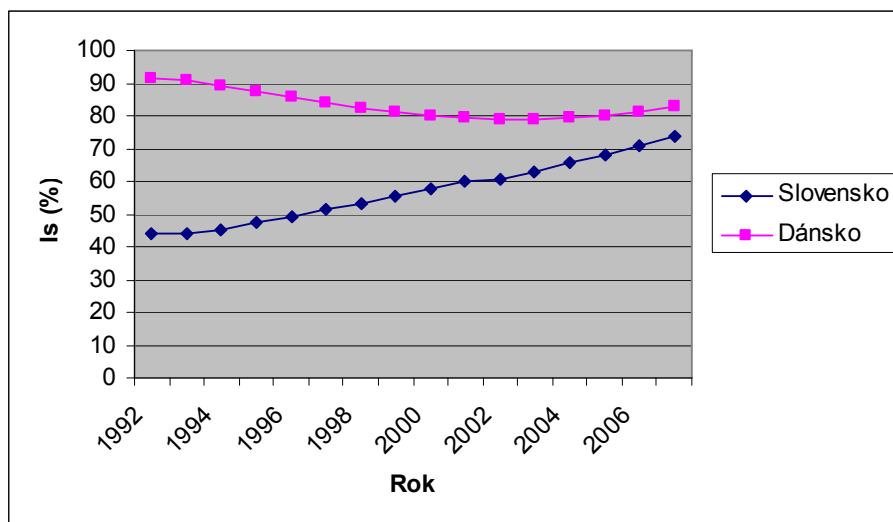
Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

Iv: Obyv. 0-14/Obyv. 50+*100

Priebeh krivky I_v zreteľne poukazuje na rapídne zmeny v demografickom procese, ktoré sa na Slovensku uskutočnili v priebehu 15 rokov od začiatku transformácie od konca 80. rokov.

Index starnutia (obr. 7) mal na Slovensku a v Dánsku v priebehu prvých 10-tich rokov sledovaného obdobia protichodný trend. Kým v slovenskej populácii sa pomer medzi populáciou 0-14 ročných a 65 ročných a starších v priebehu celého hodnoteného obdobia postupne menil

Obr. 7 Vývoj indexu starnutia slovenskej a dánskej populácie

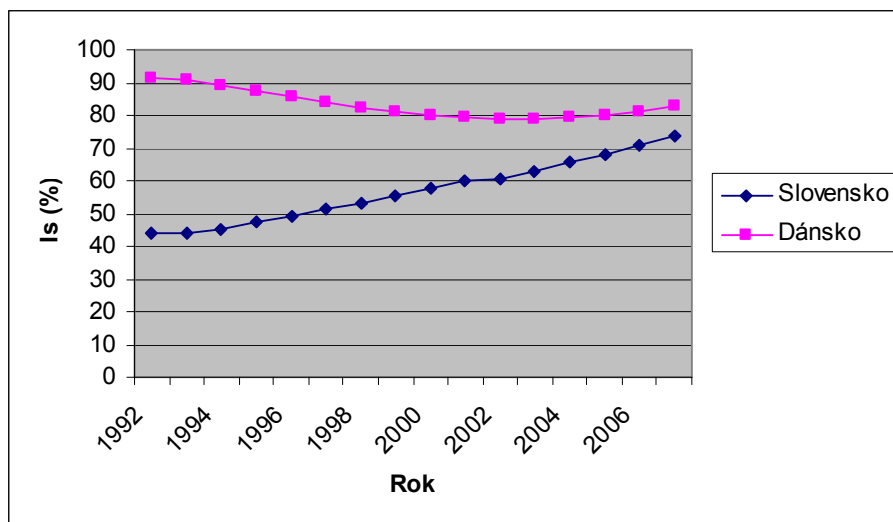
Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

Is: Obyv. 65+/Obyv. 0-14*100

v neprospech najmladšej vekovej kategórie a hodnoty I_s sa neustále zvyšovali, v Dánsku bol v prvých 10-tich rokoch (od roku 1992 do roku 2002) tento trend opačný a hodnoty I_s klesali. Od roku 2002 sa však aj v Dánsku začali hodnoty I_s opäť zvyšovať. V roku 1992 pripadalo v Dánsku na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov viac ako 91 osôb starších ako 65 rokov. Do roku 2002 tento počet klesol na približne 79 osôb starších ako 65 rokov na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov, ale od roku 2002 do roku 2007 sa opäť zvýšil a to na 83 osôb.

Na Slovensku vykazoval z dôvodu nepriaznivého trendu demografických zmien I_s rast. V roku 1992 pripadalo na 100 obyvateľov mladších ako 15 rokov približne 43 osôb starších ako 65 rokov, ale do roku 2007 sa tento pomer rapídne zmenil a na 100 detí 0-14 ročných pripadalo až 76 osôb vo veku 65+. V priebehu 15-tich rokov sa teda počet obyvateľov starších ako 65 rokov k obyvateľov vo veku 0-14 zvýšil o 32 osôb.

Obr. 7 Vývoj indexu starnutia slovenskej a dánskej populácie

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

Is: Obyv. 65+/Obyv. 0-14*100

Porovnanie indexov závislosti (IzI, IzII) a indexu ekonomického zaťaženia (Iez) (tab. 9) ukazuje v sledovanom období priaznivejší vývoj závislosti a trendu ekonomického zaťaženia na Slovensku ako v Dánsku. Pokles hodnôt IzI na Slovensku v priebehu sledovaného obdobia bol

Tab. 9: Porovnanie ukazovateľov závislosti a ekonomického zaťaženia v populáciách Slovenska a Dánska

Index	IzI (%)		IzII (%)		Iez (%)	
	Slovensko	Dánsko	Slovensko	Dánsko	Slovensko	Dánsko
Rok						
1992	41,1	28,2	29,7	37,8	70,8	65,9
1997	34,4	29,9	28,9	37,6	63,3	67,5
2002	28,5	32,6	29,0	41,0	57,5	73,6
2007	24,6	33,1	31,5	45,4	56,1	78,6

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)

IzI = Obyv. 0-14/Obyv. 15-54, 59*100

IzII = Obyv. 55, 60+/Obyv. 15-54, 59*100

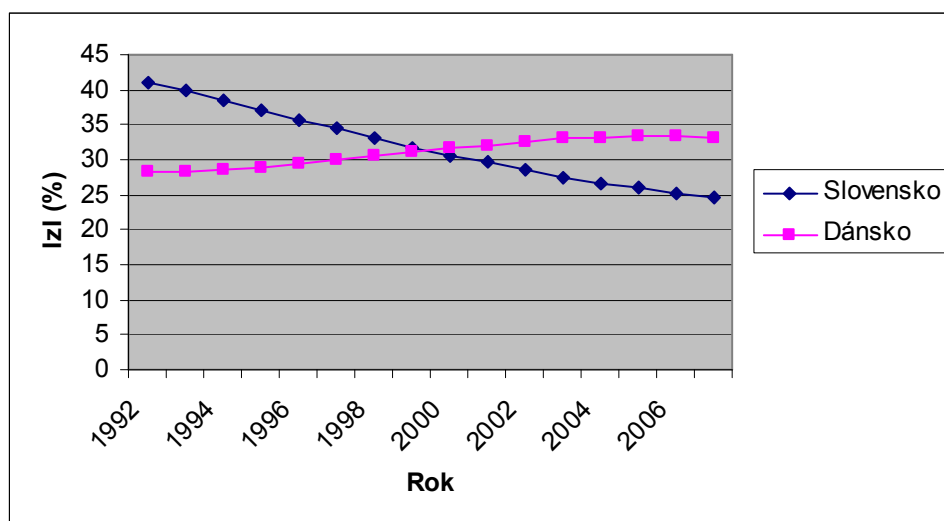
Iez = Obyv. 0-14, Obyv. 55, 60+/Obyv. 15-54, 59*100

dôsledkom znižujúceho sa počtu detí závislých od produktívnej populácie v dôsledku poklesu plodnosti a zároveň zvyšovania počtu obyvateľstva produktívnej populácie. V roku 1992 mal IzI hodnotu 41,1, do roku 2007 klesol na hodnotu 24,6. Naopak IzI mal v Dánsku v priebehu hodnoteného intervalu stúpajúcu tendenciu a zaťaženie produktívnej populácie predproduktívnou populáciou sa zvyšovalo. Kým v roku 1992 pripadalo na 100 osôb v produktívnom veku viac ako 28 detí do 15 rokov, v roku 2007 to už bolo približne 33 detí.

Grafické porovnanie vývoja indexu IzI v slovenskej a dánskej populácii v rokoch 1992 až 2007 je znázornené na obr. 8. Priebeh kriviek zreteľne ukazuje protichodný trend vývoja indexu I na Slovensku a v Dánsku v období po začiatku 90. rokov 20. storočia.

Kým v rokoch 1992 až 1998 predproduktívna zložka populácie zaťažovala produktívnu populáciu viac na Slovensku ako v Dánsku a v roku 1999 bolo zaťaženie produktívnej populácie predproduktívnou populáciou v oboch krajinách približne rovnaké, od roku 2000 došlo k zmene vo vývoji trendu indexu I v oboch krajinách. Zaťaženosť produktívnej populácie predproduktívnou populáciou na Slovensku klesala, naopak v Dánsku sa zvyšovala.

Obr. 8 Porovnanie vývoja IzI v slovenskej a dánskej populácii

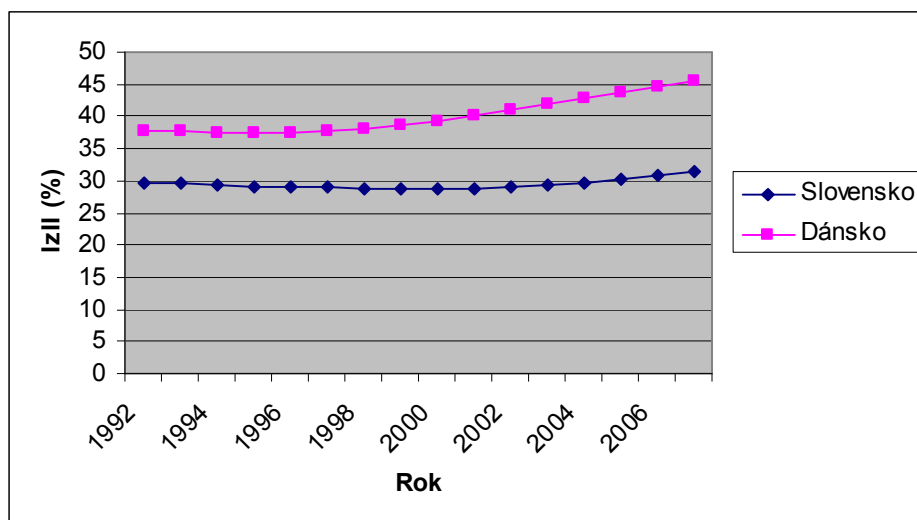

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)
 IzI = Obyv. 0-14/Obyv. 15-54, 59*100

Z porovnania kriviek znázorňujúcich závislosť starého obyvateľstva (obr. 9) je zrejmé, že závislosť starého obyvateľstva bola v hodnotenom období vyššia v Dánsku ako na Slovensku.

Priebeh kriviek ukazuje, že v oboch štátoch sa po určitom období stagnácie začalo zaťaženie produktívnej populácie poproduktívnou populáciou zvyšovať. Na Slovensku IzII začal mierne narastať v období po roku 2002. V Dánsku sa zvyšoval už od roku 1997 a jeho rast mal o niečo strmší priebeh ako na Slovensku.

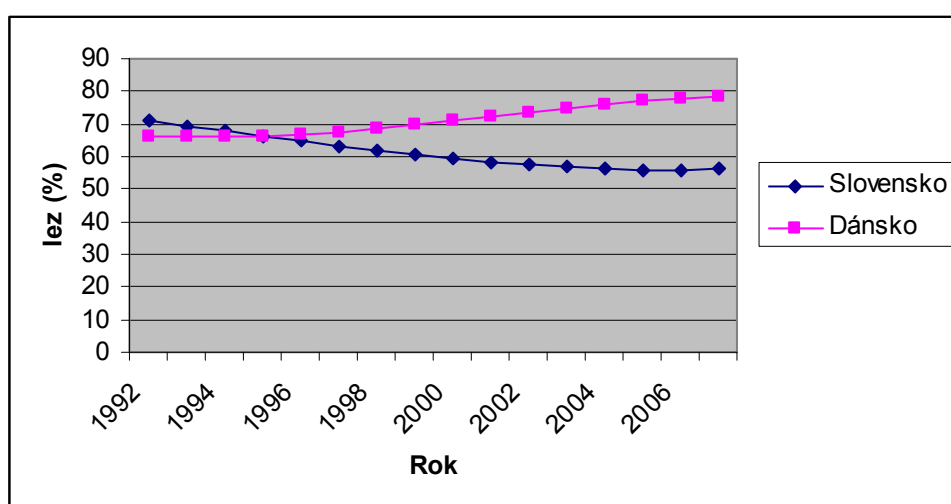
Obr. 9 Porovnanie vývoja IzII v slovenskej a dánskej populácii

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)
 $IzII = \text{Obyv. 55, 60+} / \text{Obyv. 15-54} \cdot 59 \cdot 100$

Vývoj ekonomického zaťaženia na Slovensku a v Dánsku mal v sledovanom období

Obr. 10 Ekonomické zaťaženie slovenskej a dánskej populácie

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a U. S. Census Bureau IDB (2009)
 $Iez = \text{Obyv. 0-14} / \text{Obyv. 55, 60+} / \text{Obyv. 15-54} \cdot 59 \cdot 100$

rozdielny trend (obr. 10). Od roku 1992 až do roku 1995 bolo vyššie ekonomické zaťaženie na Slovensku ako v Dánsku. Po roku 1995 ekonomické zaťaženie produktívnej populácie na Slovensku postupne klesalo, kým naopak v Dánsku sa zvyšovalo. V priebehu sledovaného obdobia vzrástol Iez v Dánsku o 31,6 percentuálnych bodov. Jeho úroveň ovplyvňuje najmä pomerne vysoký podiel vekovej kategórie 60+, ale k jeho zvýšeniu prispelo aj zvýšenie pôrodnosti v sledovanom období. Naopak, na Slovensku vplyvom historicky nízkej plodnosti Iez postupne v priebehu rovnakého obdobia klesol o 14,7 percentuálnych bodov.

Naša analýza ukázala značnú rozdielnosť v súčasnej vekovej štruktúre populácií Slovenska a Dánska. V slovenskej populácii bol podiel produktívnej populácie v celkovej populácii v roku 2007 o 8,2 percentuálnych bodov vyšší, ako bol podiel tejto populácie v celkovej populácii Dánska. Podiel poproduktívnej populácie bol v celkovej populácii Slovenska o 5,4 percentuálnych bodov nižší, ako bol podiel tejto populácie v celkovej populácii Dánska. Tieto rozdiely sú spôsobené rozdielnou plodnosťou v predchádzajúcich desaťročiach, rozdielnou úrovňou úmrtnosti vo vyššom veku a v dôsledku toho rozdielnou strednou dĺžkou života.

Je možné, že rozdielna početnosť rôznych vekových skupín v slovenskej a dánskej populácii a ich rozdielny podiel na celkových populáciách sú do určitej miery ovplyvnené odlišným politickým zriadením na Slovensku a v Dánsku do konca 80. rokov 20. storočia. Ako uvádzajú Bleha a Vaňo „v dôsledku totalitného režimu na Slovensku bol populačný vývoj charakterizovaný vysokými prírastkami obyvateľstva a mladou vekovou štruktúrou. Obmedzené možnosti osobnej realizácie pre obyvateľstvo a masívna podpora mladých rodín s deťmi zo strany štátu vytvorili priaznivé podmienky pre vysokú reprodukciu obyvateľstva.“ Zmeny v demografickom procese pozorované na Slovensku po zmene politického zriadenia od konca 80. rokov, kedy sa totalitný režim zmenil na demokratický, toto zistenie podporujú. Došlo k rapidnému poklesu plodnosti a základňa vekovej pyramídy Slovenska za rok 2007 sa zúžila na úroveň základne vekovej pyramídy Dánska za rok 2007.

Priaznivejšie úmrtnostné pomery a vyššia stredná dĺžka života v Dánsku sú s veľkou pravdepodobnosťou dôsledkom vyššej životnej úrovne v Dánsku a prispeli k tomu, že podiel poproduktívnej vekovej kategórie v celkovej populácii Dánska bol v roku 2007 o 5,4 percentuálnych bodov vyšší, ako podiel tejto vekovej skupiny v populácii Slovenska.

Porovnanie procesu populačného vývoja na Slovensku a v Dánsku počas 15 rokov od roku 1992 do roku 2007 ukázalo, že na Slovensku je vyšší rozmer starnutia ako v Dánsku a to najmä procesom starnutia zdola. V priebehu uvedených rokov sa na Slovensku Iv znížil o 48,1 percentuálnych bodov a v roku 2007 mal hodnotu približne ako v Dánsku. V Dánsku klesol Iv v priebehu rovnakého časového obdobia iba o 2,2 percentuálnych bodov.

5. DÔSLEDKY POPULAČNÉHO STARNUTIA

V predchádzajúcej kapitole sme dokumentovali, že súčasná spoločnosť v Európe, Slovensko nevynímajúc, starne, čo predstavuje pre jednotlivé štáty Európy vážne dôsledky. Bleha a Vaňo (2007) konštatujú, že „zastavenie populačného rastu a následný proces starnutia obyvateľstva totiž prináša nové výzvy nielen pre ekonomické podmienky, kultúrne tradície či rodinný život a štruktúry, ale vo veľkej miere ovplyvňuje celkový rozvoj krajiny. Prehlbovanie populačného starnutia a zmeny v rodinných vzoroch majú významné následky pre ekonomický rast, investície a spotrebu, trh práce, dôchodky, ako aj transfery medzi generáciami.“

Veková štruktúra populácie teda zasahuje do mnohých oblastí v živote a v činnostiach jednotlivca a ľudskej spoločnosti. Preto sa starnutie populácie dotýka celej spoločnosti a rôznych jej stránok, keďže „v demografickom systéme prebieha fyziologické starnutie jednotlivých osôb v čase a k nemu sú viac alebo menej tesne viazané vzťahy z ostatných systémov, ktoré potom utvárajú určité cykly“ (Pavlík a kol., 1986).

Proces starnutia populácie je sprevádzaný spoločensko-politickými, kultúrno-hodnotovými, zdravotnými a sociálno-ekonomickými zmenami spoločnosti a „nastoluje potrebu zaoberať sa celým okruhom vážnych sociálnych problémov“ (Mládek & Káčerová, 2008). Je dôležitou otázkou rozhodovania v hospodárskej a sociálnej politike štátu, pretože spoločenské a ekonomické podmienky jednotlivých vekových skupín a ich sociálne a zdravotné zabezpečenie vytvárajú dôležitý rámec pre udržanie života v spoločnosti bez ekonomických, sociálnych a medzigeneračných otrasov. Ukazuje sa, že práve zmeny rozloženia obyvateľstva podľa pohlavia, veku, rodinného stavu a vzdelania zohrávajú čoraz väčšiu úlohu vo vývoji spoločnosti a ich dopady sú oveľa závažnejšie ako zmeny v početnej veľkosti populácie (Vaňo a kol., 2009).

Pri uvažovaní o dôsledkoch populačného starnutia sa vynárajú otázky z rôznych uhlov pohľadu, ako napríklad: aké dôsledky má starnutie populácie na život spoločnosti, ako starnutie ovplyvňuje život jednotlivcov a život rodín, aké podmienky spoločnosť vytvára pre staršiu a starú vekovú kategóriu. Jednotlivé aspekty procesu populačného starnutia a ich dôsledky sa nevyskytujú izolovane, ale sú výsledkom vzájomnej interakcie.

Komplexnosť vekovej štruktúry populácie sa prejavuje v jej rozmanitých vzťahoch s mnohými ekonomickými a sociálnymi javmi. V ekonomickej oblasti má dopad na ekonomický

rast (Bleha & Vaňo, 2008; Tomeš, 2005), úspory (Bloom a kol., 2008; Börsch-Supan, 2004), investície a spotrebu (Börsch-Supan, 2001; 2004), trhy práce (Bleha & Vaňo, 2007; Rabušic, 2006), dôchodky (Hagemann & Nicoletti, 1989; Turner, 2006), dane (Andersen, 2008; Cotis, 2003) a medzigeneračné transfery (Börsch-Supan & Reil-Held, 2001; Tomeš, 2005). V sociálnej oblasti ovplyvňuje zdravotnú a sociálnu starostlivosť (Economic Policy Committee & European Commission (DG ECFIN), 2006; European Commission, 2006), štruktúru rodiny (Filadelfiová, 2005; Ondrejkoovič & Majerčíková, 2006), bývanie a životné podmienky (Fokkema & Liefbroer, 2008; Kučera, 2002; UN, 2004), sociálne vzťahy (Kučera, 2002) a migráciu (Bloom a kol., 2008; Lutz & Scherbak, 2007). Na politickom poli môže populačné starnutie ovplyvniť volebné preferencie a zastúpenie zákonodarcov (Bloom a kol., 2008; Mareš, 1998).

Z celej palety dôsledkov, ktoré populačné starnutie prináša, sa v ďalších častiach zaoberáme jeho dôsledkami na:

- primeranosť a udržateľnosť ekonomického zabezpečenia poproduktívnej populácie (dôchodkové zabezpečenie);
- zmeny vo vekovej štruktúre pracovnej sily, ktorá je k dispozícii pre trh práce a úlohu vzdelania a vzdelávania dospelých pre primerané začlenenie starších osôb do pracovného pomeru;
- štruktúru rodín, sociálne a medzigeneračné vzťahy seniorov;
- zdravotnú a dlhodobú starostlivosť o staré osoby.

Ako príklady porovnania dôsledkov populačného starnutia na Slovensku a v Dánsku sú uvedené oblasti dôchodkového zabezpečenia a miery zamestnanosti obyvateľov vekových skupín 55-59 a 60-64.

5.1 Dôchodkové zabezpečenie

Ekonomické dôsledky populačného starnutia patrili k prvým aspektom, pre ktoré trend starnutia populácie vzbudil záujem a pozornosť spoločností. Riziká zvyšovania indexov závislosti starých ľudí od populácií v produktívnom veku v dôsledku zvyšujúceho sa počtu ľudí v poproduktívnom veku a v dôsledku predlžujúceho sa veku života, čo prispieva k zvyšovaniu počtu rokov, ktoré starí ľudia strávia na dôchodku a počas ktorých sú závislí od verejných financií, začali vzbudzovať obavy už koncom minulého storočia.

Štáty vyspelej Európy, ktoré sú, s výnimkou Nórska, Švajčiarska a Islandu, členmi Európskej únie (ďalej EÚ), pokladajú za jeden z hlavných úspechov svojej sociálnej politiky v druhej polovici minulého storočia fakt, že „byť starým neznamena byť chudobným alebo byť závislým od podpory svojimi deťmi“ (European Commission, 2006). Tento úspech sa dosiahol ustanovením verejných penzijných systémov. V kontexte starnúcich populácií sa spoločnosť ale musela začať zaoberať otázkou, ako zabezpečiť dostatočné, dosiahnuteľné a finančne udržateľné verejné penzijné systémy aj v dlhodobom časovom horizonte.

Obavy o udržateľnosť verejných financií z dôvodu dôchodkového zabezpečenia pre vzrastajúci počet starých ľudí ešte umocňoval pokles plodnosti v celej vyspelej Európe. Preto sa ako naliehavá ukázala potreba reforiem súčasných penzijných systémov. V súčasnosti sa v jednotlivých európskych štátoch revidujú dôchodkové systémy a hľadajú sa optimálne formy na zabezpečenie primeraných a trvalo udržateľných dôchodkových systémov. Veľmi zovšeobecnene sa dá povedať, že reformy penzijných systémov sú dôsledkom starnutia populácií.

5.1.1 Dôchodkové zabezpečenie Slovenska

Do roku 2005 bol na Slovensku jediný penzijný systém – verejný priebežný systém dôchodkového zabezpečenia (pay-as-you-go – PAYG) s definovanými dávkami a medzigeneračným prerozdeľovaním, t. j. ekonomicky aktívni ľudia, zamestnávateľia a štát prispievali do základného fondu dôchodkového zabezpečenia Sociálnej poisťovne, z ktorého sa potom prerozdeľovali odvodené peniaze na dôchodky. Neustále sa zvyšujúce náklady na dôchodkové zabezpečenie súvisiace s rastúcim počtom osôb v poproduktívnom veku spôsobovali obavy, že financovanie dôchodkov z verejných zdrojov nebude dlhodobo udržateľné. Vývoj výšky dôchodkov a nákladov na ich vyplatenie na Slovensku v rokoch 1998 až 2007 dokumentuje tabuľka 10. V priebehu týchto 10-tich rokov vzrástli náklady na vyplatenie starobných dôchodkov viac ako 2,4-násobne. Bolo to nielen v dôsledku rastúcej výšky priemerného dôchodku, ale aj z dôvodu zvyšovania počtu vyplatených starobných dôchodkov, ktorých počet sa, ako je vidieť z tabuľky, v priebehu 10-tich rokov zvyšoval vzrastajúcim tempom. Kým medzi rokmi 1998 až 2004 sa počet vyplatených starobných dôchodkov medziročne zvyšoval v priemere o 7 tisíc, medzi rokmi 2004 a 2005 sa zvýšil o 112 tisíc. Toto mnohonásobne zvýšenie bolo spôsobené najmä odchodom do dôchodku osôb, ktoré boli

v dôchodkovom veku už v predchádzajúcich 2-3 rokoch, ale odchod do dôchodku odkladali z dôvodu očakávania dôchodkovej reformy, ktorá sa začala zavádzať od roku 2005, ale aj tými, ktorí odišli v roku 2005 z rôznych dôvodov do predčasného dôchodku. Zvýšenie počtu dôchodcov však ovplyvnil aj začiatok presunu silných populačných ročníkov narodených v povojnovom období do poproduktívnej kategórie.

Tab. 10: Počet vyplatených starobných dôchodkov a suma vyplatených starobných dôchodkov na Slovensku v rokoch 1998 až 2007

Rok	Počet vyplatených starobných dôchodkov (tis.)	Priemerná výška starobných dôchodkov *	Suma vyplatených starobných dôchodkov (mil. Sk)	Suma vyplatených starobných dôchodkov (mil. EUR)
1998	772	–	37 554	1 246
1999	789	–	41 089	1 363
2000	795	5 412	45 414	1 507
2001	790	5 812	48 716	1 617
2002	801	6 133	52 916	1 756
2003	813	6 531	57 352	1 903
2004	812	7 046	63 762	2 116
2005	924	7 713	77 907	2 586
2006	916	8 226	84 069	2 790
2007	917	8 885	91 274	3 029

Zdroj dát: ŠÚSR, databáza časových radov SLOVSTAT (2009)

* Údaje o výške priemerného dôchodku v rokoch 1998 a 1999 nie sú v databáze SLOVSTAT k dispozícii

Preto sa vláda Slovenskej republiky už v roku 2002 vo svojom programovom vyhlásení (Úrad vlády SR, 2002) zaviazala „pripraviť“ podmienky pre postupné vytvorenie bezpečného a spravodlivého dôchodkového systému postaveného na troch pilieroch, ktorý bude univerzálny pre všetkých ekonomicky aktívnych občanov. Cieľom reformy je zastaviť demograficky podmienené zvyšovanie vnútorného dlhu priebežne financovaného dôchodkového systému a zvýšiť zaangažovanosť občanov na svojej životnej úrovni v dôchodkovom veku. Odvody do

priebežného systému budú znížené v maximálnej možnej miere s prihliadnutím na možnosti štátu zabezpečiť zdroje pre sociálnu poisťovňu.“

Výsledkom týchto snažení je reforma sociálneho poistenia, ktorá vstúpila do platnosti 1. januára 2005 po schválení Zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov. Jedným z piatich typov sociálneho poistenia je dôchodkové poistenie a v jeho rámci dva podsystémy: starobné poistenie a invalidné poistenie (Sociálna poisťovňa, 2009). Zo starobného poistenia sa poskytuje päť typov dôchodkov. V ďalšej časti sa budeme zaoberať iba jedným z nich a to starobným dôchodkom. Účelom starobného dôchodku je zabezpečiť poistencovi príjem v starobe.

Po dôchodkovej reforme, ktorá zmenila dôchodkový systém z výlučne priebežne financovaného systému na kombinovaný priebežný a sporivý, pozostáva dôchodkový systém na Slovensku z troch pilierov:

- I. pilier – verejný priebežne financovaný dôchodkový systém (PAYG) s definovanými dávkami (povinné dôchodkové poistenie), ktorý spravuje Sociálna poisťovňa. Je to systém, ktorý prihliada na medzigeneračnú solidaritu, z odvedených peňazí produktívnej populácie sa financujú dôchodky súčasných penzistov.
- II. pilier – nazývaný aj kapitalizačný, príspevkovo definovaný systém sporenia (starobné dôchodkové poistenie), ktorý spravujú súkromné dôchodkové správcovské spoločnosti (DSS). Tento pilier bol po reforme v roku 2004 povinný pre ľudí, ktorí vstupovali na trh práce, v súčasnosti je dobrovoľný. Poistenec šetrí časť svojich odvodov na osobnom dôchodkovom účte v dôchodkovej správcovskej spoločnosti, ktorú si sám vybral. Prostriedky odvedené na účet sú vlastníctvom občana od začiatku sporenia a nepatria do verejných financií. Úlohou DSS je zhodnocovať prostriedky na účtoch klientov formou investovania s cieľom dosiahnuť čo najvyšší výnos a tak maximálne zhodnotiť prostriedky klienta odvádzané na jeho účet.
- III. pilier – doplnkový súkromne financovaný dôchodkový systém, ktorý je založený na báze dobrovoľnosti. Poistená osoba si sporí zo svojho príjmu určité percento podľa vlastného uváženia a niektorí zamestnávateľia tiež prispievajú svojim zamestnancom určitým percentom.

Osoby, ktoré sú zapojené iba v prvom pilieri, prispievajú do piliera 18 % svojho hrubého platu. Osoby, ktoré vstúpili do II. piliera, odvádzajú 9 % do verejného priebežného systému a 9 % do II. piliera. V čase odchodu do dôchodku bude poistenec, ktorý bol poistený iba v Sociálnej poisťovni, poberať dôchodok z priebežného systému. Poistenec, ktorý bol poistený aj v DSS, bude poberať zo Sociálnej poisťovne dôchodok iba v polovičnej výške a z II. piliera bude poberať dôchodok zo zhodnotenej sumy, ktorú si počas rokov poistenia nasporil.

Dôchodková reforma na Slovensku bola už pred jej zavedením a je aj po jej zavedení zdrojom neustálych konfrontačných názorov. Názory sa ale väčšinou zhodujú na tom, že súčasné demografické trendy vytvárajú silný tlak na udržanie verejných financií a preto sú reformy potrebné. Generálne riaditeľstvo EK pre zamestnanosť, sociálne vecí a rovnosť príležitostí vo svojej syntetickej správe z roku 2006 (European Commission, 2006) Primerateľnosť a udržateľnosť penzií uvádza, že po reforme penzijného systému je výzvou pre Slovensko najprv zabezpečiť dlhodobú udržateľnosť a následne zastabilizovať dôchodkový systém vytvorením transparentného a pevného legislatívneho prostredia.

5.1.2 Dánsky dôchodkový systém

Dánsko je krajina s jedným z najvyšších daňových zaťažení v Európe a dane predstavujú najvyšší zdroj štátneho príjmu. Hodnota celkového množstva daní a poplatkov vybraných v Dánsku tvorí asi 50 % z hrubého národného produktu. Vláda z týchto prostriedkov financuje sociálne programy, zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie a iné programy a tiež zabezpečuje financovanie starobných dôchodkov priebežným systémom (PAYG). V podstate sa prostriedky získané z daní používajú na zabezpečenie sociálnych istôt, ktoré sú aj vďaka vysokým daniam jedny z najlepších v Európe.

Vývoj počtu vyplatených dôchodkov a nákladov na ich vyplatenie v Dánsku v rokoch 1998 až 2007 dokumentuje tabuľka 11. Ako je vidieť z tabuľky, v priebehu 10-tich rokov sa počet vyplatených dôchodkov zvyšoval vzrastajúcim tempom. Kým medzi rokmi 1998 a 1999 sa počet vyplatených dôchodkov zvyšoval o 1148 a medzi rokmi 2003 a 2004 o 4 437, od roku 2004 došlo medziročne k podstatnému zvyšovaniu počtu vyplatených dôchodkov. V roku 2005 bolo vyplatených o 29 251 dôchodkov viac ako v roku 2004, v roku 2006 o 61 061 dôchodkov viac ako v roku 2005 a v roku 2007 o 45 957 viac ako v roku 2006. Náklady na

vyplatenie starobných dôchodkov vzrástli v priebehu hodnotených 10-tich rokov o 47 %.

Tab. 11: Počet vyplatených starobných dôchodkov a suma vyplatených starobných dôchodkov v Dánsku v rokoch 1998 až 2007

Rok	Počet vyplatených starobných dôchodkov *	Suma vyplatených starobných dôchodkov (tis. DKK) *	Suma vyplatených starobných dôchodkov (mil. EUR) *
1998	706 113	4 408 694	592,4
1999	707 261	4 503 394	605,1
2000	708 060	4 644 446	624,1
2001	705 066	4 798 704	644,8
2002	707 337	4 934 852	663,1
2003	710 438	5 082 215	682,9
2004	714 875	5 244 885	704,8
2005	744 126	5 541 874	744,7
2006	805 187	6 073 228	816,1
2007	851 144	6 483 979	871,3

Zdroj dát: StatBank Denmark (2010)

*Old age pension – štátny starobný dôchodok

Andersen (2008), uvádza, že napriek tomu, že od roku 1964 nebola v Dánsku prijatá žiadna komplexná dôchodková reforma, prešiel dánsky penzijný systém v skutočnosti revolučnými zmenami. Zachoval sa štátny starobný dôchodok a dokonca sa zvýšila minimálna štátna ochrana dôchodcov. Zároveň sa k štátnym dôchodkom ako ďalšia zložka pridali plne fondové dôchodky z trhu práce, ktoré predstavujú výhradne individuálne sporenie na dôchodok. Na túto situáciu reagoval štátny systém ochrany zvýšenou adresnosťou ochrany takými opatreniami, aby bohatí penzisti mali nižší stupeň štátnej ochrany.

Všetky uvedené zmeny boli vyvolané skôr makroekonomickými obavami ako obavami o primeranosť a udržateľnosť penzií (Andersen, 2008). K zmenám došlo preto, aby sa zaviedla

ekonomická politika, ktorá umožní udržanie štátnej ochrany penzistov bez zvýšenia daní. V diskusiách o potrebe zmien sa takmer vôbec nezmieňoval problém starnutia populácie. Všetky reformy dánskeho dôchodkového systému však napriek tomu prispeli k riešeniu tohto problému a poskytli značnú úľavu štátnym finančným záväzkom. Až keď sa populačné starnutie vymedzilo ako problém ďalšej udržateľnosti a primeranosti dôchodkov, v roku 2006 sa prijalo rozhodnutie, že každé zvýšenie v očakávanej dĺžke života 60 ročných jedincov sa premietne do stanovenia dôchodkového veku alebo do veku nároku na predčasný dôchodok.

V súčasnosti sa dánsky dôchodkový systém skladá z troch pilierov (European Commission, 2006]:

- štátny starobný dôchodok – nepríspevková zákonná dôchodková schéma financovaná z daní, slúži na zaistenie základných životných potrieb. Nárok na tento dôchodok vzniká pri dosiahnutí veku 65 rokov a podmienkou je 40-ročný trvalý pobyt v Dánsku;
- dôchodok z trhu práce – zamestnanecký dôchodok, pozostávajúci z troch druhov dôchodkov financovaných z príspevkov. Jedným sú príplatky k dôchodku z trhu práce a sú to zvyčajne príspevky do zamestnaneckých fondov, kde prispievajú zamestnanci aj zamestnávatelia. Zamestnanec prispieva asi 1 % zo mzdy, zamestnávateľ 2 %. Ďalšími formami sú zvláštne penzijné sporenie a dočasné penzijné sporenie;
- súkromný dôchodok – založený na individuálnom sporení v bankách alebo životných poisťovniach.

Cieľom reforiem dánskeho dôchodkového systému v 90. rokoch 20. storočia bolo zvýšenie zamestnanosti starších osôb, aby sa tak kompenzoval vplyv starnúcej populácie závislej od dôchodkov. V júli 1994 boli prijaté pravidlá o oddialenom dôchodku. Ľuďom, ktorí si dobrovoľne posunú poberanie dávok predčasného dôchodku, ktorý je možné poberať od 62 rokov veku, sa od 65 rokov veku vyplácajú nezdaniteľné bonusy, ktoré sa primerane zvyšujú s predlžujúcou sa dĺžkou zotrvania v zamestnaní. Osoby, ktoré dovŕšia vek, kedy je nárok na dôchodok z verejnej penzijnej schémy (65 rokov), a ktoré zostanú v pracovnom procese, sa môžu rozhodnúť posunúť poberanie štátneho starobného dôchodku do vyššieho veku, čo pre nich znamená zvýšenie dôchodku.

Význam dôchodkov založených na individuálnom sporení vo fondoch v posledných rokoch vzrástol, a to najmä v súvislosti s pribúdajúcim počtom starších ľudí s vyššími príjmami. Trend vývoja smeruje k penziám vzťahujúcim sa k príjmom a k penziám striktné definovaným príspevkami z príjmu. Zároveň však vláda pokladá za kľúčovú úlohu udržať primeranú podporu financovania dôchodkov prostredníctvom priebežného systému, najmä pre chudobnejších starších ľudí. V konečnom dôsledku výsledkom môžu byť pomerne rovnaké finančné zdroje pre dôchodcov, avšak z rôznych dôchodkových pilierov. Andersen (2008) uvádza, že dánsky dôchodkový systém si udržal veľa zo svojej pôvodnej rovnosti a autor s ohľadom na sociálnu perspektívu pokladá za logickú stratégiu, že sa k starému systému pridali nové prvky.

5.1.3 Porovnanie súčasných dôchodkových systémov na Slovensku a v Dánsku

V oboch štátoch, ako na Slovensku, tak aj v Dánsku, je penzijný systém tvorený tromi piliermi. Dôchodky teda v oboch štátoch pochádzajú z viacerých finančných zdrojov, v súlade s modernými trendmi, ktoré sa najmä z dôvodu súčasného demografického vývoja postupne uplatňujú v mnohých štátoch. Tvorba zdrojov v jednotlivých pilieroch, s výnimkou III. piliera, však nie je na Slovensku a v Dánsku zhodná. Vzhľadom na vysoké daňové zaťaženie sa do I piliera dánskeho dôchodkového systému odvádza oveľa viac zdrojov, ako na Slovensku, kde sa navyše odvádzané príspevky z daní z príjmu rozdeľujú medzi I. a II. pilier, s výnimkou daní odvádzaných osobami, ktoré nevstúpili do II. piliera.

Porovnanie súčasného stavu verejných financií a výhľadov do budúcnosti v oblasti zabezpečenia primeraných a udržateľných dôchodkov v jednotlivých štátoch EÚ predstavila v roku 2006 Syntetická správa Generálneho riaditeľstva Európskej komisie (ďalej EK) pre zamestnanosť, sociálne vecí a rovnosť príležitostí (European Commission, 2006). Podľa správy problémom Slovenska je okrem iného nízka miera zamestnanosti. V roku 2004 dosahovala u ľudí v produktívnom veku 57 % a bola štvrtá najnižšia v EÚ. Aj keď miera zamestnanosti ľudí vo veku 55 až 64 rokov v poslednom období vzrástla, najmä v dôsledku zvýšenia zákonného dôchodkového veku a lepších pracovných stimulov zavedených reformou dôchodkového systému, naďalej je jedna z najnižších v EÚ.

Správa pozitívne hodnotí nedávno zavedené opatrenia, ako je zvýšenie dôchodkového veku u oboch pohlaví na 62 rokov, krátenie dôchodku o 0,5 % za každý mesiac predčasného

dôchodku a umožnenie penzistom pracovať bez obmedzenia zvýšenia penzie, čo môže v budúcnosti prispieť k zvýšeniu priemerného veku odchodu do dôchodku. V analýze vývoja na Slovensku sa ďalej uvádza, že zavedenie fondovej zložky umožní posilnenie primeranosti a udržateľnosti zákonnej penzijnej schémy starobných dôchodkov a dlhodobo prispeje k celkovej udržateľnosti verejných financií. Na druhej strane, uvádza správa „slovenský verejný dôchodkový systém PAYG je v deficite a bude čeliť postupnému zhoršovaniu finančnej nevyváženosti kvôli relatívne radikálnemu prechodu na fondovú schému, čo signifikantne znížilo daňové príspevky do PAYG schémy. Budú preto potrebné dodatočné transfery zo štátneho rozpočtu.“ Aby sa zabránilo veľkému zadĺženiu, môžu byť potrebné aj dodatočné opatrenia na ďalšiu reformu verejnej schémy PAYG.

V závere hodnotenia výhľadov Slovenska sa v Syntetickej správe uvádza, že kľúčovou výzvou pre Slovensko je zvýšiť mieru zamestnanosti všeobecne a starých ľudí zvlášť, znížiť nezamestnanosť v záujme posilnenia príspevkovej základne a umožniť ľuďom nadobúdať doplnkové dôchodkové nároky. Podľa hodnotenia Generálneho riaditeľstva ECFIN (v European Commission, 2006) sa celkovo zdá, že v súvislosti s udržateľnosťou verejných financií je Slovensko vystavené strednému riziku. Hlavnou obavou v kontexte udržateľnosti verejných financií je vysoká úroveň súčasného a projektovaného rozpočtového deficitu, ktorú zvyšujú najmä náklady na sociálne zabezpečenie a zdravotnú starostlivosť.

Syntetická správa hodnotí Dánsko ako krajinu so stabilným rastom a usporiadanými verejnými financiami. Pozitívny prínos pre verejné financie predstavuje vysoká zamestnanosť, prostredníctvom ktorej štát získava rozsiahle daňové príjmy vďaka vysokým daniam z príjmu. Na podporu dlhodobej udržateľnosti verejných financií a penzijného systému sa prísne kontrolujú výdavky a sleduje trvalý rast zamestnanosti. V roku 2004 celková miera zamestnanosti dosahovala výšku 75,7 % a celková miera zamestnanosti žien 71,6%, čo predstavovalo najvyššiu mieru zamestnanosti v štátoch EÚ. Miera zamestnanosti starších pracovníkov bola druhá najvyššia spomedzi štátov EÚ. Na základe týchto ukazovateľov, ako dôležitých faktorov pre zabezpečenie primeraných a udržateľných dôchodkov, ale prirodzene aj na základe celkového vývoja, spomínaná správa pokladá stratégiu dôchodkového zabezpečenia v Dánsku za primeranú. S podporou súčasnej politickej línie je penzijný systém finančne dlhodobo udržateľný a predstavuje spravodlivé rozdelenie záťaže medzi generáciami.

5.2 Politika zamestnanosti, trh práce a vzdelávanie dospelých

Demografickým starnutím sa zvyšuje priemerný vek osôb, ktoré sú k dispozícii pre trh práce. Navyše presun silných populačných kohort do poproduktívneho veku a malá početnosť kohort, ktoré sa naopak presúvajú z predproduktívneho veku do produktívneho veku, spôsobuje zníženie ponuky pracovnej sily. Dochádza teda k poklesu podielu tých, ktorí vytvárajú zdroje na financovanie sociálnej politiky. Starnutie na pracovnom trhu je podľa Rabušica (2006) jeden z dôvodov, prečo sa na demografické starnutie pozerá ako na ekonomický a sociálny problém. Narastajú obavy, že starnúca populácia nebude z rôznych príčin schopná sa produktívne podieľať na hospodárskom raste krajín. Politika zamestnanosti a trh práce sú významným aspektom pri posudzovaní dôsledkov populačného starnutia.

Názory na dôsledky starnutia pracovnej sily a znižovanie jej ponuky pre trh práce sa rôznia. Kým vo všeobecnosti sa uznáva, že demografické zmeny budú mať vplyv na celkový ekonomický a hospodársky rast krajín a produktivitu (Bleha & Vaňo, 2007; Bloom a kol., 2008; Bodnárová, 1998; Lutz a kol., 2003), názory na to, aké budú tieto dôsledky a ako ich riešiť, sa líšia. Dokonca, ako uvádzajú Hagemann a Nicoletti (1989), napriek tomu, že na túto tému sa už v odbornej literatúre publikovalo veľa článkov, ekonomické dôsledky samotného populačného starnutia sú stále relatívne neisté. Podľa týchto autorov je to čiastočne spôsobené komplexnosťou demograficko-ekonomických interakcií, ako aj nedostatkom „skutočných experimentov“ v praxi.

Bloom a kol. (2008) predpokladajú, že hospodársky rast nebude ovplyvnený fenoménom populačného starnutia. Poukazujú na to, že aj keď sa zníži ponuka pracovnej sily, vplyvom iných faktorov demografického vývoja sa vo väčšine vyspelých krajín zvýši pomer ponuky pracovnej sily k celkovej populácii. Stane sa tak v dôsledku nízkej plodnosti, čím sa zníži závislosť mladého obyvateľstva a na druhej strane pokles plodnosti umožní väčšie zapojenie žien v produktívnom veku do pracovného procesu. Taktiež za skutočnosť, podporujúcu ich názor, pokladajú predĺženú strednú dĺžku života a s tým súvisiace zmeny správania v rôznych fázach životného cyklu. Očakávanie jedincov, že budú žiť dlhšie ako predchádzajúce generácie, ich môžu podnietiť k dlhšiemu zotrvaní v pracovnom procese. Prispejú tak k väčšej ponuke pracovnej sily, vyššej produktivite hospodárstva, predĺženiu obdobia vlastných príjmov a oddialeniu obdobia, kedy začnú byť závislí od sociálnych systémov a vlastných úspor.

Podobne ako predchádzajúci autori, aj na Slovensku pokladá Vaňo (2006) klesajúcu plodnosť za faktor, ktorý podstatne prispel k zvyšovaniu ekonomickej aktivity žien, zaznamenananej na Slovensku za posledných 20 rokov. Tento faktor a tiež postupné zlepšovanie služieb pre rodiny viedli k znižovaniu rozdielov v zamestnanosti mužov a žien a prispeli k zmenám v počte a v štruktúre pracovnej sily. Vaňo predpokladá, že zvyšovanie ekonomickej aktivity žien bude pokračovať aj naďalej.

Aj ďalší autori považujú v súčasnosti zdôrazňované problémy populačného starnutia a s tým spojené obavy o ekonomickú a sociálnu stránku starnutia skôr za problém nastavenia hospodárskej politiky, ako toho, že starnutie populácie spôsobí pokles tempa rastu ekonomík jednotlivých krajín. Tomeš (2005) argumentuje, že na finančnú stabilitu sociálnych systémov má väčší vplyv miera ekonomickej aktivity na trhu práce ako demografické starnutie.

Podobne posudzuje vplyv súčasných demografických zmien na trh práce, ako aj na trh tovarov a služieb a na kapitálové trhy Börsch-Supan (2001). Na základe analýzy demografického vývoja a jeho dôsledkov v Nemecku uzatvára, že ak sa aplikuje správna rozpočtová a sociálna politika, starnutie populácie nebude mať pre trh práce taký negatívny dopad, ako sa to všeobecne očakáva. Svojimi analýzami však ukázal, že zníženie relatívnej veľkosti ekonomicky aktívnej populácie nemôže byť kompenzované vyššou kapitálovou náročnosťou. Pri zníženej ponuke pracovnej sily a stabilnej hladine spotreby bude potrebný najmä silný rast produktivity práce. Primárnu úlohu v jej raste prisudzuje Börsch-Supan nutnosti stále väčšieho vzdelávania a školenia.

Problémom zotrvania starších osôb v pracovnom pomere je nezamestnanosť. Dlhodobá nezamestnanosť v Európe, prameniaca z nedostatočnej tvorby pracovných miest v potenciálne sa rozvíjajúcich sektoroch, môže mať vplyv aj na budúcu zamestnanosť (Börsch-Supan, 2004). Preto zábery starších ľudí na trhu práce nezávisia len od nich. Zamestnávatelia pri prijímaní do zamestnania uprednostňujú mladších ľudí. Príkladom môžu byť pozorovania Mareša (1999), ktorý pri analýze vývoja nezamestnanosti v Českej republike po roku 1989 zistil, že k tej časti pracovnej sily, ktorej sa z rôznych dôvodov dotkla marginalizácia, patrili aj starší ľudia. Zamestnávatelia sa obávajú, že starší ľudia nebudú dostatočne výkonní a flexibilní a so zamestnávaním staršej pracovnej sily bude spojené riziko pomalšieho šírenia nových technológií.

Podľa Blooma a kol. (2008) bude možno na odradenie zamestnávateľov od uplatňovania vekovej diskriminácie potrebné zvýšenie právneho a kultúrneho úsilia.

Na druhej strane môžu prebiehajúce demografické zmeny prispieť k poklesu nezamestnanosti, keďže trh práce bude z dôvodu zníženého počtu produktívnej populácie schopný absorbovať značný počet nezamestnaných (Börsch-Supan, 2001). To umožní zamestnanie aj obyvateľov staršieho veku, ktoré trh práce v „dnešnej optike považuje za nepotrebných a nezamestnateľných“ (Rabušic, 2006).

Uplatnenie sa na trhu práce je pre jedinca určujúcim faktorom jeho príjmu a jeho životnej úrovne. Je tiež otázkou osobnej spokojnosti a spoločenskej prestíže. Na zabezpečenie stabilného zamestnania a uplatnenia na trhu práce sú dôležité najmä dosiahnuté vzdelanie, vedomosti, primerané zručnosti a flexibilita.

V súčasnej vedomostnej ekonomike nestačia na celoživotné uplatnenie sa na trhu práce vzdelanie a vedomosti, ktoré jedinec získa v období príprav na zamestnanie, teda do 15. až 25. roku veku. Z dôvodu rýchleho technologického pokroku, konkurencieschopnosti a z dôvodu hrozacej nezamestnanosti je dôležité, aby si jedinci udržiavali svoju kvalifikáciu ďalším vzdelávaním. Investovanie do vzdelávania dospelých a s tým súvisiace lepšie uplatnenie seniorov na trhu práce znamená zníženie nákladov na dávky sociálneho zabezpečenia a predčasné dôchodky a z dôvodu väčšej osobnej spokojnosti zníženú chorobnosť starších ľudí a znížené náklady na zdravotnú starostlivosť. Väčšina autorov, ktorí zastávajú názor, že populačné starnutie sa v prípade správnych politických a sociálnych opatrení nepodpíše pod ekonomické a hospodárske problémy jednotlivých krajín, zdôrazňuje potrebu celoživotného vzdelávania ako prostriedku na zabezpečenie dlhšieho pracovného života starších pracovníkov, ale tiež ako nástroja na sociálne začlenenie a osobný rozvoj.

Vzdelávanie bude hrať v starnúcich spoločnostiach kľúčovú úlohu. EK vo svojej Zelenej knihe KOM(2005) 94 (2005) vyzvala na vytvorenie podmienok zvyšovania kvality ďalšieho vzdelávania v Európe nielen pre mladú generáciu, ale aj pre dospelých. Zdokonalenie metód celoživotného vzdelávania umožní v koncepte aktívneho starnutia lepšiu zamestnateľnosť starších ľudí, ich prispôsobenie sa potrebám hospodárstva a udržanie sa na trhu práce. So znižujúcim sa počtom osôb v produktívnych vekových kategóriách sa budú musieť jednotlivé

krajiny viac oprieť o skúsenosti a kvalifikáciu takzvaných „starnúcich“ pracovníkov a zároveň aktívne pripravovať osoby mladšie ako 55 rokov, aby nahradili tieto generácie.

Na základe poznatkov, ktoré EK získala v rámci dialógu s členskými štátmi, svoje výzvy a odporúčania uvedené v KOM(2005) 94 (2005) rozpracovala ďalej v „Oznámeniach Komisie“ KOM(2006) 614 (2006b) a KOM(2007) 558 (2007). Ako dôvod zdôrazňovania významu celoživotného vzdelávania dospelých sa v dokumentoch EK uvádza poznatok z celoeurópskych analýz, ktoré odhalili, že účasť na vzdelávaní obyvateľstva klesá po dovŕšení 34. roku veku. Táto hranica je pri súčasnej nutnosti zvyšovania priemerného veku odchodu do dôchodku a rýchlosti technologického pokroku mimoriadne nízka, najmä keď sa zväží fakt, že pracovník po dovŕšení tohto veku bude pracovať ešte niekoľko desaťročí.

Vzdelávanie ako súčasť politiky zvýšenej zamestnanosti osôb staršieho veku zdôrazňuje aj Rabušic (2006). Označuje ho za prvok, pomocou ktorého bude možné celkovo aktivizovať staršiu populáciu, ktorá tak bude schopná držať krok s dynamickým vývojom. Efektívne začleňovanie a udržanie populácie predseniorského a seniorského veku na trhu práce je podľa neho v súčasnosti jedna z kľúčových tém sociálnej politiky „pretože to je spôsob, ako zľahčiť záťaž penzijných systémov – súčasní seniori, ktorí sa chystajú do dôchodku, by mali zostať dlhšie na trhu práce a znižovať tak podiel osôb, ktoré sú závislé od dôchodkových dávok.“ Preto je mimoriadne dôležité, uvádza ďalej Rabušic „umožniť osobám v predseniorskom a seniorskom veku ďalšie vzdelávanie, rekvalifikáciu, skrátka niektorú z foriem vzdelávania dospelých a kvalitnú odbornú prípravu, ktorá zodpovedá potrebám vedomostnej spoločnosti a rozvíjať celoživotné vzdelávanie takým spôsobom, aby si seniori zachovali svoj ľudský kapitál.“

Celoživotné vzdelávanie môže prispieť aj k prekonaniu nechuti niektorých seniorov zúčastňovať sa na vzdelávacích kurzoch, tak ako to zistil Rabušic (2006) na príklade kohorty obyvateľov Českej republiky vo veku 60-65 rokov. Rabušic uvádza, že pre účasť tejto vekovej skupiny na vzdelávacích aktivitách dospelých bolo rozhodujúce vzdelanie a zamestnanecký status. U seniorov, ktorí mali stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie a teda strávili pred vstupom do zamestnania vo vzdelávacom procese viac rokov v porovnaní s osobami iba so základným alebo učňovským vzdelaním, zistil niekoľkokrát vyššiu šancu účasti na ďalších vzdelávacích aktivitách. Naznačuje to, že tým pracovníkom, ktorí sa v mladšom veku vzdelávali

dlhšie, je idea celoživotného vzdelávania bližšia, ako tým, ktorí v mladšom veku nedosiahli vyššiu úroveň vzdelania.

Trend zamestnanosti osôb vo vyššom veku sa bude postupne zvyšovať, pretože sa zvyšuje podiel vysokoškolsky vzdelaných ľudí v jednotlivých populačných ročníkoch. Kučera (2002) na základe výsledkov analýzy vzdelanosti starších ľudí v Českej republike uvádza, že rokmi vplyvom posunu vzdelanejších vekových skupín do vyššieho veku bude prebiehať výrazný vzostup úrovne vzdelania seniorov a to zvlášť u žien a predovšetkým u najstarších osôb. K podobným záverom prišiel aj Rabušic (2006), ktorý na základe analýzy vzdelanostnej úrovne českej populácie predpokladá, že do roku 2020 sa medzi osobami staršími ako 60 rokov výrazne zníži podiel osôb so základným vzdelaním a naopak zvýši podiel osôb s úplným stredoškolským vzdelaním a pozvoľne zvýši podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním.

Podobné trendy pozorovali Mládek a kol. (2006) v slovenskej populácii. Z údajov získaných zo sčítania ľudu v rokoch 1990 a 2001 autori zistili rast podielu obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním vo všetkých vekových kategóriách. Vo vekovej kategórii 60+ medzi rokmi 1950 a 2001 vzrástol podiel obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním z 0,36 % v roku 1950 na 5,91 % v roku 2001. Tempo rastu sa postupom času zvyšovalo – kým od roku 1950 do roku 1970 vzrástol podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb v tejto vekovej kategórii iba o 0,54 %, od roku 1980 do roku 2001 vzrástol až o 2,54 %.

V tabuľke 12 sú údaje o miere zamestnanosti starších obyvateľov Slovenska a Dánska vo vekových kategóriách 55-59 a 60-64 v rokoch 1998 až 2007. Z údajov sú zjavne markantné rozdiely v zamestnanosti osôb týchto vekových skupín medzi oboma krajinami. Najmenší rozdiel v miere zamestnanosti je vo vekovej kategórii mužov 55-59 rokov. Zároveň je to kategória, kde sa počas porovnávaného obdobia rozdiel v miere zamestnanosti medzi oboma štátmi postupne najviac priblížil. Kým napr. v roku 2000 bol v tejto skupine rozdiel medzi mierou zamestnanosti v Dánsku a na Slovensku až 21,8 percentuálnych bodov, v roku 2007 sa znížil na 10,7 percentuálnych bodov. Vo vekovej kategórii mužov 60-64 bola miera zamestnanosti v oboch štátoch oveľa nižšia ako vo vekovej skupine 55-59. Na Slovensku bol však rozdiel medzi uvedenými vekovými kategóriami niekoľkonásobne vyšší ako v Dánsku; kým na Slovensku bol v niektorých rokoch rozdiel viac ako 7-násobný (2001), v Dánsku ani v jednom z hodnotených

Tab. 12: Miera zamestnanosti staršieho obyvateľstva (55-64 rokov) na Slovensku a v Dánsku (%)

Rok	Slovensko				Dánsko			
	Muži		Ženy		Muži		Ženy	
	55-59	60-64	55-59	60-64	55-59	60-64	55-59	60-64
1998	62,5	11,5	14,6	3,7	75,0	39,5	56,9	21,6
1999	57,7	11,6	17,0	2,8	76,7	40,2	60,0	22,1
2000	56,1	9,9	15,7	3,2	77,9	40,2	62,9	21,5
2001	62,0	8,3	15,1	3,9	78,3	41,7	64,4	23,0
2002	62,2	11,0	15,1	3,2	79,4	43,7	66,9	24,5
2003	65,5	11,3	18,2	3,4	79,1	45,7	68,3	26,2
2004	65,8	15,5	19,5	4,4	78,7	45,7	69,2	27,3
2005	68,6	20,1	23,6	6,1	78,7	47,0	70,4	28,6
2006	68,7	22,7	28,8	6,5	79,6	48,0	71,9	29,9
2007	70,7	25,8	31,9	7,1	81,4	49,7	74,3	31,4

Zdroj dát: ŠÚSR (2009) a StatBank Denmark (2010)

rokov nebol rozdiel viac ako 1,9-násobný. V jednotlivých rokoch porovnávaného obdobia bol rozdiel v miere zamestnanosti mužov v tejto vekovej kategórii medzi Dánskom a Slovenskom v rozsahu od 23,9 percentuálnych bodov v roku 2007, kedy bol najnižší, až po 33,4 percentuálnych bodov v roku 2001, kedy bol najvyšší.

V oboch vekových kategóriách žien boli rozdiely medzi mierou zamestnanosti na Slovensku a v Dánsku ešte vyššie ako u mužov. V priebehu 10-tich porovnávaných rokov bola vo vekovej kategórii žien 55-59 miera zamestnanosti v Dánsku oproti Slovensku vyššia o 42,3 percentuálnych bodov (v roku 1998) až po 51,8 percentuálnych bodov (v roku 2001). Miera zamestnanosti žien vo vekovej kategórii 60-64 bola v oboch štátoch oveľa nižšia ako vo vekovej kategórii 55-59. Rozdiel medzi týmito dvoma vekovými kategóriami bol na Slovensku niekoľkonásobne vyšší ako v Dánsku; na Slovensku bol v roku 1999 až 6-násobne vyšší, kým v Dánsku ani v jednom z porovnávaných rokov nebol rozdiel viac ako 2,9-násobný.

Za veľkými rozdielmi medzi mierou zamestnanosti mužov a žien vekových kategórii 55-59 a 60-64 na Slovensku a v Dánsku sú s najväčšou pravdepodobnosťou dva dôvody. Jedným je vyšší vek nároku na odchod do dôchodku v Dánsku v porovnaní so Slovenskom už na začiatku porovnávaného obdobia a iba postupné zvyšovanie hranice dôchodkového veku na Slovensku.

Ďalším dôvodom sú politicko-ekonomické zmeny na Slovensku po roku 1989, kedy bola na Slovensku vysoká nezamestnanosť, ktorá postihla najmä osoby vo veku nad 50 rokov.

5.2.1 Vyhodnotenie ankety o zotrvaní v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku

Pri štúdiu literatúry o populačnom starnutí sme sa zoznámili so skutočnosťou, že populačné starnutie vytvára v krajinách Európy silný tlak na programy sociálneho zabezpečenia. Keďže súčasná staršia populácia Európy je v priemere zdravšia ako v minulosti a vo všetkých krajinách sa predlžuje stredná dĺžka života, predpokladá sa, že sa bude zvyšovať záujem ľudí zostať v pracovnom procese aj po dosiahnutí dôchodkového veku, čo by mohlo čiastočne zmierniť zaťaženosť systémov sociálnej starostlivosti. Tento predpoklad nás viedol k vykonaniu ankety formou dotazníka (príloha č. 1), s cieľom zistiť na vzorke slovenskej populácie staršej ako 45 rokov, či má toto očakávanie reálne predpoklady na Slovensku.

Dotazník, ktorý sme adresovali dvom vekovým skupinám obyvateľov a to 45-54 ročným a 55 ročným a starším, sme zaslali elektronickou poštou vybraným kontaktným osobám na pracoviskách prevažne v Bratislave, ale aj v Dolnom Kubíne, Trenčíne, Považskej Bystrici a v Spišskej Novej Vsi. Išlo o pracoviská štátnej správy, výskumný ústav, univerzitu, zdravotnícke zariadenia, súkromnú banku a telekomunikačné zariadenie. Sú to pracoviská, kde pracujú zamestnanci prevažne so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním. Kontaktné osoby sme požiadali o distribúciu dotazníka na ich pracovisku osobám vo veku v rozmedzí vekových skupín určených v dotazníku.

Vyplnený dotazník sme získali od 103 osôb. Odpovedalo nám 16 mužov vo veku 45-54 rokov, 25 mužov 55 ročných a starších, 35 žien vo veku 45-54 rokov a 27 žien 55 ročných a starších. V tabuľke č. 13 sú odpovede respondentov na ich súčasný názor na otázku, či majú záujem pracovať aj po dosiahnutí dôchodkového veku, ktorý je v súčasnosti stanovený na 62 rokov.

Z tabuľky je zrejmé, že záujem zostať v pracovnom pomere aj po dosiahnutí dôchodkového veku má vyššie percento mužov ako žien a to ako vo vekovej skupine 45-54, tak aj vo vekovej skupine 55+. Kým u mužov vo vekovej skupine 45-54 je percento záujmu a nezájmu rovnaké (50 %), vo vekovej skupine 55 ročných a starších je záujem v porovnaní

s nezáujmom vyšší až o 76 % (88 % oproti 12 %). Odpovede žien na otázku záujmu sú v jednotlivých vekových skupinách v protiklade. Kým vo vekovej skupine 45-54 je omnoho

Tab. 13: Záujem o zotrvanie v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku podľa veku a pohlavia

Pohlavie		Muži				Ženy			
	Veková skupina	45-54		55+		45-54		55+	
Vyjadrenie záujmu		Počet	Percento	Počet	Percento	Počet	Percento	Počet	Percento
	Mám záujem	8	50,0 %	22	88,0 %	3	8,6 %	15	55,6 %
	Nemám záujem	8	50,0 %	3	12,0 %	32	91,4 %	12	44,4 %
Spolu		16	100,0 %	25	100,0 %	35	100,0 %	27	100,0 %

vyššie percento žien, ktoré nemajú záujem zostať v pracovnom (91,4 % oproti 8,6 %), vo vekovej skupine 55 ročných a starších došlo v odpovedi na túto otázku k zmene v prospech záujmu o zotrvanie v pracovnom pomere (záujem 55,6 % oproti nezáujem 44,4 %).

Keď sme sa pozreli na názor respondentov na túto otázku podľa pohlavia bez ohľadu na vek, odpovede mužov a žien boli vo výraznom protiklade. Ako je vidieť z prehľadu odpovedí respondentov v tabuľke č. 14, takmer tri štvrtiny mužov mali záujem zostať v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku, ale zo skupiny žien tento záujem vyjadrila menej ako jedna tretina.

Tab. 14: Záujem o zotrvanie v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku podľa pohlavia

Pohlavie		Muži		Ženy	
		Počet	Percento	Počet	Percento
Vyjadrenie záujmu	Mám záujem	30	73,2 %	18	29,0 %
	Nemám záujem	11	26,8 %	44	71,0 %
Spolu		41	100,0 %	62	100,0 %

Z odpovedí respondentov pri rozdelení podľa vekového aspektu bez ohľadu na pohlavie (tab. 15) je zrejmé, že s vyšším vekom sa zvyšuje záujem o zotrvanie v pracovnom pomere po

dosiahnutí dôchodkového veku. Kým vo vekovej skupine 45-54 ročných sa iba 21,6 % respondentov vyjadrilo, že majú záujem zostať v zamestnaní aj po dosiahnutí dôchodkového veku, vo vekovej skupine 55 ročných a starších vyjadrilo takýto záujem až 71,2 % respondentov.

Tab. 15: Záujem o zotrvanie v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku podľa veku

Vek		45-54		55+	
		Počet	Percento	Počet	Percento
Vyjadrenie záujmu	Mám záujem	11	21,6 %	37	71,2 %
	Nemám záujem	40	78,4 %	15	28,8 %
Spolu		51	100,0 %	52	100,0 %

V prieskume sme sa pokúsili zistiť aj dôvody, prečo sa respondenti rozhodli pre odpoveď „mám záujem“ respektíve „nemám záujem“ pracovať po dosiahnutí dôchodkového veku. Podľa inštrukcií v dotazníku mohol každý respondent označiť až 5 dôvodov svojho rozhodnutia a ich dôležitosť označiť číslom 1 až 5.

Muži vo vekovej kategórii 45-54, ktorí odpovedali „nemám záujem“ umiestnili v rovnakom pomere 50 % na prvé a druhé miesto možnosť c.) chcem si užiť dôchodok, keďže budem mať naň nárok (4/8 prvé miesto, 4/8 druhé miesto). Rovnako 50 % respondentov (4/8) v tejto skupine ako tretí dôvod svojho nezáujmu uviedlo odpoveď d.) chcem viac cestovať a nebyť viazaný pracovným pomerom. Respondenti tejto vekovej kategórie, ktorí uviedli „mám záujem“, ako svoj prvý dôvod označili v 5. z 8 odpovedí (62,5 %) odpoveď a.) moja práca ma baví a je mojím koníčkom. Až štyria z 8. respondentov (50 %) zaradili na piate miesto svojho zdôvodňovania bod e.) finančné dôvody rodinné.

Vo vekovej kategórii muži 55+ iba traja z 25 respondentov uviedli, že nemajú záujem zostať v pracovnom pomere po dosiahnutí dôchodkového veku. Z tohto dôvodu sme hodnotenie dôvodov v tejto kategórii nerobili. Respondenti, ktorí v tejto kategórii uviedli „mám záujem“ označili 13-krát z 22. prípadov (59,1 %) ako svoj prvý dôvod odpoveď a.) moja práca ma baví a je mojím koníčkom. Ako druhý dôvod pre svoje rozhodnutie uviedlo 5 z 22. respondentov

(22,7 %) možnosť b.) cítim sa v práci prospešný. Za tretí najdôležitejší dôvod pre svoj názor 6 z 22 respondentov (27,3 %) označilo bod c.) chcem si udržať doterajšiu životnú úroveň.

Ženy vo vekovej kategórii 45-54, ktoré odpovedali „nemám záujem“ až v 19 prípadoch z 32 odpovedí (59,4 %) uviedli ako svoj prvý dôvod bod c.) chcem si užiť dôchodok, keďže budem mať naň nárok; bod d.) chcem viac cestovať a nebyť viazaný pracovným procesom, si ako svoju druhú možnosť vybralo 12 z 32 respondentiek (37,5 %). Keďže iba tri ženy v tejto vekovej kategórii odpovedali „mám záujem“, dôvody rozhodovania sme v tejto kategórii nehodnotili.

Respondentky vo vekovej kategórii 55+, ktoré odpovedali „nemám záujem“, ako prvý dôvod v 6. prípadoch z 12. (50 %) uviedli možnosť c.) chcem si užiť dôchodok, keďže budem mať naň nárok; ako druhú možnosť si 3 z 12. žien (25 %) vybrali odpoveď i.) zdravotné dôvody. Respondentky, ktoré v tejto vekovej kategórii uviedli „mám záujem“ si ako prvú možnosť najčastejšie – vo 8. z 15. prípadov (53,3 %) vybrali odpoveď a.) moja práca ma baví a je mojím koníčkom; iné 4 respondentky z 15. (26,7 %) uviedli ako prvý dôvod odpoveď c.) chcem si udržať doterajšiu životnú úroveň. Ako druhý dôvod 5 z 15. respondentiek (33,3 %) zaradilo odpoveď b.) cítim sa v práci prospešná a 26,7 % respondentiek (4/15) uviedlo na druhom mieste dôvod c.) chcem si udržať doterajšiu životnú úroveň. Až tretina žien (5/15) v tejto vekovej kategórii na treťom mieste uviedla odpoveď g.) snaha udržať si svoju profesijnú úroveň čo najdlhšie.

Počet respondentov, ktorí odpovedali v našom prieskume, nie je veľký a prevažne sa jedná o obyvateľov Bratislavy. Počet mužov, ktorí boli ochotní odpovedať v našom prieskume, bol až o tretinu nižší ako počet žien. Z uvedených dôvodov sme našu vzorku nepovažovali za reprezentatívnu a preto sme výsledky nehodnotili štatisticky a ani neurobili definitívne závery. Napriek tomu náš prieskum naznačil určité všeobecné črty.

V našom dotazníkovom prieskume vyjadrilo záujem pokračovať v zamestnaní vo vekovej skupine 45-54 iba 41,8 % respondentov, kým vo vekovej skupine 55+ taký záujem vyjadrilo až 60,2 % respondentov. Zvýšenie záujmu u oboch pohlaví vo vekovej skupine 55+ oproti vekovej skupine 45-54 je možno ovplyvnené vedomím, že napriek „veku“ sa cítia zdraví a preto schopní zostať v zamestnaní a zvýšiť si svoje úspory na obdobie dôchodku. Dôvodom môže byť aj to, že ľudia vo veku 55+ už zvyčajne nemajú toľko povinností v rodine pri výchove detí ako ľudia vo

veku 45-54 a majú viac času na svoje vlastné mimopracovné aktivity a záujmy. Markantným dôkazom tohto tvrdenia môže byť rozdiel v záujme žien pokračovať v zamestnaní medzi vekovou skupinou 45-54 a 55+, keďže sú to práve ženy, ktoré sú viac zaťažené rodinnými povinnosťami ako muži. Napriek tomu aj vo vekovej kategórii 55+ je naďalej medzi pohlaviami rozdiel v záujme ukončiť pracovný pomer po dosiahnutí dôchodkového veku. Vyšší záujem žien o odchod do dôchodku pravdepodobne súvisí s tým, že ženy viac ako muži uvažujú o potrebe angažovať sa naďalej v rodine a v domácnosti. V tomto časovom úseku života ženy v mnohých prípadoch pomáhajú pri starostlivosti o starších príbuzných alebo v rodinách detí pri starostlivosti o najmladšie generácie v rodine. Ako dôvod záujmu pokračovať v zamestnaní aj po dosiahnutí dôchodkového veku uvádzalo udržanie spoločenského postavenia vyššie percento mužov ako žien. Obavy zo samoty a straty sociálnych kontaktov sa v najvyššom percente vyskytli u mužov vo vekovej kategórii 55+. Je to pravdepodobne z dôvodu, že muži sa menej zapájajú do aktivít v rodinách svojich potomkov a tiež menej ako ženy pestujú sociálne vzťahy so susedmi, preto je pre nich pracovné prostredie dôležitým zdrojom sociálnych vzťahov.

5.3 Štruktúra rodín, rodinný stav a sociálne a medzigeneračné vzťahy seniorov

K zmenám v štruktúre rodín v súčasnosti prispievajú tri široké skupiny faktorov – socio-biologické, sociálno-ekonomické a socio-kultúrne. Všetky sú výsledkom vývoja modernej vedy a jej aplikácie v modernej technológii (Cliquet, 2004). Pre seniorskú generáciu je čím ďalej tým viac charakteristická diverzifikácia spôsobená kombináciou týchto faktorov.

Socio-biologické faktory premeny rodiny sú primárne podmienené demografickými zmenami. Súčasné trendy v demografickom vývoji – ľudia žijú dlhšie, neskôr uzatvárajú manželstva, majú menej detí, narodenie detí odkladajú do vyššieho veku – spôsobili veľké zmeny v štruktúre rodín a v úlohe rodín v spoločnosti. Dnešné rodiny sú menšie, jedinci majú menej súrodencov, medzigeneračné vekové rozdiely sú väčšie a v súvislosti s predĺženou strednou dĺžkou života žije v mnohých dnešných rodinách súbežne viac generácií ako v minulosti. Predlžovanie ľudského života má za následok aj dlhšie trávenie spoločného života generácií a dlhšie medzigeneračné vzťahy v rámci jednej rodiny (OECD, 2009). Emancipácia a vyššie vzdelanie žien prispievajú k ich širšiemu zapojeniu do pracovného procesu. Vyšší počet rozvodov a rozchodov partnerov spolu s rozdielmi medzi pohlaviami v dožívaní sa vyššieho veku

prispievajú k zmenšovaniu veľkosti rodín. Na pozadí týchto procesov dochádza k značnej diverzifikácii rodín, čo má veľký dopad aj na starších jedincov.

Zmeny v spoločnosti spôsobené procesmi druhého demografického prechodu sú v krajinách východnej a strednej Európy v súčasnosti ešte zosilnené sociálno-ekonomickými faktormi. Prechod na trhovú ekonomiku je sprevádzaný zmenou pozícií jednotlivcov i celých spoločenských skupín obyvateľstva (Bodnárová, 1998). Do spôsobu života jednotlivcov a ich rodín sa premieta nová ekonomická a sociálna situácia, ktorá do veľkej miery súvisí s ich príjmovou úrovňou a na jej základe značne diferencuje životnú úroveň jednotlivcov a rodín. V zásade možno veľmi všeobecne konštatovať, že procesy spoločenských zmien majú vplyv na rodiny a sociálne zmeny v rodinách majú svoj vplyv na spoločnosť (Ondrejko & Majerčíková, 2006).

Odchod do dôchodku znamená pre seniorov v mnohých prípadoch zmenu sociálnych vzťahov, poznamenanú pretrhnutím sociálnych sietí utváraných v pracovnom procese. Počas predchádzajúcich generácií mali v sociálnom a spoločenskom živote starých ľudí v takomto prípade nezastupiteľnú úlohu rodiny. Moderné životné pomery však priniesli zmenu hodnotových preferencií a očakávaní jedincov a výrazne zasiahli do života rodín. Podľa Kučeru (2002) sú dnes preferované individuálne záujmy a dosahovanie úspechu. V dôsledku individualizmu sa z rodín postupne vytráca rodinná solidarita, menia sa medzigeneračné a sociálne vzťahy a medzi členmi rodín sú zredukované funkcie vzájomnej podpory, aj keď vzhľadom na kultúrne tradície sú medzi rôznymi spoločnosťami v tomto smere značné rozdiely. Na všetky tieto javy doplácajú predovšetkým starší ľudia. Diverzifikácia rodín, podobne ako pretrhnutie pracovných sociálnych kontaktov, má dosah na sociálne siete starších ľudí a spôsobuje ich vylúčenie zo sociálneho života. Kučera (2002) predikuje, že fenoménom starnutia – osobného a v dôsledku toho i spoločenského a demografického – bude osamelosť.

Dnešná staršia generácia je zdravšia a je pravdepodobné, že v dôsledku toho bude mať záujem pracovať dlhšie. Po odchode do dôchodku bude preto finančne lepšie zabezpečená a bude mať viac prostriedkov na aktívne využívanie staroby – cestovanie, kultúru, využívanie relax a wellness centier a stretávanie sa s priateľmi. Tieto aktivity seniorom čiastočne nahradia nedostatok sociálnych vzťahov v rodine a pretrhnutie pracovných sociálnych kontaktov, najmä počas obdobia, kým ešte budú schopní samostatného aktívneho života. Tu sa však tiež značne

prejaví sociálna diferenciácia medzi seniormi. Vyššie uvedené možnosti môžu byť kvôli nedostatku finančných prostriedkov nedostupné tým seniorom, ktorí budú mať problém zotrvať v zamestnaní po dosiahnutí dôchodkového veku alebo dokonca stratia zamestnanie pred jeho dosiahnutím.

Dôležitým faktorom diverzifikácie medzi osobami staršieho veku je úroveň najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Jedinci s vyšším vzdelaním, predovšetkým s vysokoškolským, majú vyššiu šancu na zamestnateľnosť po dosiahnutí dôchodkového veku a preto aj dlhší čas na tvorbu úspor. Úspory umožňujú dôchodcom dostupnosť rôznych potrieb a záujmov po definitívnom ukončení pracovnej činnosti a preto otázka úspor tiež bude faktorom, za základe ktorého porastie diverzifikácia seniorov po odchode do dôchodku (Kučera, 2002).

5.4 Zdravotná a dlhodobá starostlivosť o starých ľudí

Veľké demografické zmeny, ktoré v súčasnosti prebiehajú, znamenajú extrémne dôsledky pre systémy zdravotnej starostlivosti a náklady na zdravotnú starostlivosť (Gavrilov & Heuveline, 2003). Mimoriadnu závažnosť má najmä rýchly rast skupín najstaršej vekovej populácie, ktorú tvoria kohorty obyvateľov starších ako 80 rokov. Vo väčšine častí sveta rastie skupina obyvateľov 80-ročných a starších rýchlejšie ako ktorákoľvek iná veková skupina a očakáva sa, že počas najbližších 50 rokov to bude najrýchlejšie rastúci segment populácie (UN, 2002).

Enormný nárast počtu poproduktívnej závislej populácie v najbližších desaťročiach sa prejaví v nárokoch na financovanie takých služieb a podporných starostlivostí, ktoré sú typicky spojené so staršou a starou generáciou. V prvom rade sa jedná o zdravotnú a dlhodobú starostlivosť, ktoré podstatne zaťažujú predlžovanie ľudského veku. Aj keď nároky na zdravotnú starostlivosť závisia hlavne od zdravotného stavu a funkčnej spôsobilosti starších ľudí a nie od veku (Economic Policy Committee & European Commission, 2006), biologické zákonitosti spôsobujú, že chronické ochorenia a pokles funkčných zručností sú spojené so starším vekom a to hlavne s vekom nad 80 rokov. Aj keď táto veková skupina stále tvorí malý podiel z celkových populácií, jej počty sa stávajú stále dôležitejšie, najmä z dôvodov chronických ochorení a slabosti organizmu, čo si vyžaduje trvalú zdravotnú a liečebnú starostlivosť.

Slovensko má v súčasnosti jednu z najmladších populácií v rámci EÚ. Podiel seniorov sa zatiaľ zvyšuje len nepatrne. V roku 2008 ich podiel na celkovej populácii dosahoval 12,1 %, čo bol v porovnaní s rokom 1995 nárast len o 1,2 %, teda o 66,7 tisíc osôb (Vaňo a kol., 2009). Tento stav sa v najbližších rokoch významne zmení v dôsledku presunu početných generácií baby-boom do seniorských generácií. Zvyšovanie kohort starších generácií bude na Slovensku výrazné aj v ďalších desaťročiach. Projektovaný vývoj ukazuje, že do roku 2050 vzrastie v porovnaní s rokom 2004 počet seniorov starších ako 65 rokov z 0,6 mil. na 1,4 mil., t. j. viac ako dvojnásobne a počet seniorov starších ako 80 rokov sa zvýši zo 100 tisíc na 400 tisíc, čo je dokonca štvornásobné zvýšenie. Podľa tejto projekcie počet detí klesne z 900 tis. na 600 tis., čo bude predstavovať pokles o tretinu a počet obyvateľov v produktívnom veku klesne viac ako o 1,1 mil., čo bude takmer o tretinu menej ako v roku 2004. Projektovaný pokles počtu obyvateľov v kategórii detí je na Slovensku najvyšší spomedzi všetkých štátov EÚ, v kategórii produktívnej populácie majú vyšší projektovaný pokles iba Česká republika a Litva (Economic Policy Committee & European Commission, 2006).

Závažnosť populačného starnutia a obavy o udržateľnosť verejných financií vzhľadom na rozsah populačného starnutia sú zrejmé aj z pozornosti, ktorú autori, zaoberajúci sa štúdiom akejkoľvek stránky ľudskej populácie, venujú aspektu rastúcich nákladov na zdravotnú starostlivosť. Takmer v každej analýze súčasných demografických zmien je v prostredí starnúcich populácií zmienka o potrebe riešenia otázky zdravotnej starostlivosti. Všeobecne sa dá konštatovať, že medzi populačným starnutím a nákladmi na zdravotnú a liečebnú starostlivosť je kauzálny vzťah.

Celkové náklady na zdravotnú starostlivosť v EÚ – z verejných financií aj súkromných poistení – stále rastú. Predpokladá sa, že verejné výdavky na zdravotnú starostlivosť sa v rámci EÚ do roku 2060 zvýšia o 1,5 % hrubého domáceho produktu (HDP) (Komisia európskych spoločenských, 2009). Na Slovensku podľa Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) vzrástli náklady na zdravotnú starostlivosť od roku 1997 do roku 2007 o 1,9 % HDP z 5,8 % v roku 1997 na 7,7 % v roku 2007, pričom v roku 2007 boli o 1,2 % HDP nižšie ako priemer v krajinách OECD (OECD, 2009). Ako je vyššie uvedené, na Slovensku doteraz rástol podiel staršej populácie iba mierne, napriek tomu náklady na zdravotnú starostlivosť stále rástli. Rast nákladov nebol samozrejme spôsobený iba zvyšovaním podielu staršej populácie, napriek

tomu možno v najbližších desaťročiach v súvislosti s predlžovaním strednej dĺžky života očakávať značné zvyšovanie nákladov na zdravotnú starostlivosť, keďže ich hlavnými konzumentmi sú ľudia vo veku nad 80 rokov.

Pri zdravotnom aspekte starnúcej populácie však nie je problém len zabezpečenie rastúcich nákladov na zdravotnú a liečebnú starostlivosť. Závažná je aj otázka dlhodobej starostlivosti o staré a choré osoby pripútané na lôžko z dôvodu chronického ochorenia alebo bezmocnosti. Názory uvedené v literatúre pojednávajúcej o tejto téme sa zhodujú v tom, že najprirodzenejším a najpriateľskejším prostredím pre starých a chorých je domáce prostredie a najdôležitejším zdrojom podpory pre takéto osoby je rodina. Philipov (2004) v analýze trendov ovplyvňujúcich rodiny v strednej a východnej Európe sa prikláňa k názoru, že tvorcovia politických stratégií o rodinách by mali svoju pozornosť nasmerovať radšej na prostriedky, ktoré by uľahčili rodinám starostlivosť o jej starých a chorých členov, ako na zdokonaľovanie systému sociálneho zabezpečenia na makro úrovni. Takýto prístup pokladá za vhodný pre viaceré krajiny strednej a východnej Európe, kde stále pretrvávajú tradícia blízkych medzigeneračných vzťahov.

Niektorí autori vidia problém širšieho rozvoja rodinného typu starostlivosti o starých a chorých členov v značnej diverzifikácii rodín súčasnosti. Kučera (2002) uvádza, že jedným z takýchto faktorov môže byť veková diverzifikácia rodín. Generácia, ktorá by sa mala starať o najstaršiu generáciu, je ešte v pracovnom procese a preto jej možnosti starať sa o starších príbuzných sú značne limitované. Podobne chápe túto situáciu Cliquet (2004), ktorý uvádza, že verejné zdravotné a sociálne rozpočty sa budú musieť zvýšiť nielen kvôli vyšším absolútnym počtom závislých starých a najmä najstarších osôb, ale tiež preto, že zdravotná a sociálna starostlivosť bude pravdepodobne čím ďalej tým menej poskytovaná blízkymi členmi rodín. Tradiční poskytovatelia rodinnej starostlivosti sú stále viac v platenom zamestnaní mimo domu a domácnosti a rodiny sú čím ďalej tým menšie kvôli množstvu sociálnych a demografických zmien.

5.5 Opatrenia potrebné na riešenie dôsledkov populačného starnutia

Pri štúdiu literatúry týkajúcej sa témy populačného starnutia sme sa stretli s rozličnými návrhmi na riešenie problémov jednotlivých aspektov spojených s týmto demografickým fenoménom. Témou sa zaoberajú vedci z rôznych oblastí, ako je demografia, ekonómia,

sociológia, psychológia, medicína a ďalšie, ale aj politici, politickí analytici a stratégovia. Mnohí z nich sa zapojili do celospoločenských diskusií na národných aj medzinárodných úrovniach. V posledných rokoch sa dostali tieto otázky aj na rokovania najvyšších predstaviteľov mnohých štátov sveta, nevynímajúc predstaviteľov jednotlivých členských krajín EÚ a predstaviteľov orgánov EÚ, pretože ekonomické a spoločenské otázky tohto problému sú stále závažnejšie. Ako príspevok k riešeniu problémov sa prijali rôzne deklarácie, vypracovali odporúčania a stanovili politické ciele. Sú veľmi sofistikované, založené na mnohých analýzach, ukazujú ďalšiu cestu a snažia sa posunúť túto otázku do pozornosti nielen spoločnosti ako celku, ale aj jednotlivým jej členom. Problémom pri ich akceptácii však do značnej miery bude moderný spôsob života založený na individualizme, snaha dosahovať úspech, ale aj kult mladosti, nezamestnanosť, ekonomické a finančné krízy a ďalšie celospoločenské javy. Na základe zoznamenia sa s touto problematikou v odbornej a politickej literatúre uvádzame nižšie prehľad navrhovaných opatrení, ktoré sa v rôznych obmenách vyskytujú v odborných a politických dokumentoch pojednávajúcich o populačnom starnutí, a ktoré sa už v mnohých krajinách v menšej alebo väčšej miere aj uplatňujú alebo sa pripravujú na zavedenie do života spoločností.

Medzi uvedenými odporúčaniami sa uvádza (Cliquet, 2004; Philipov, 2004; Komisia európskych spoločenských 2005; Bleha & Vaňo, 2008; Komisia európskych spoločenských 2009):

- vytvoriť pre mladých ľudí také podmienky, ktoré umožnia lepšie vyváženie osobného, rodinného a pracovného života. Mali by to byť podmienky, ktoré prispievajú k tomu, aby mladí ľudia nepovažovali rodinný život a deti za osobnú a finančnú príťaž, brániacu im v osobnej seberealizácii a komfortnom živote a aby neodkladali narodenie detí do vyššieho veku. Skoršie striedanie generácií zabezpečí pravidelnejší presun kohort z predproduktívneho do produktívneho veku a tak vyšší počet osôb podporujúcich závislé generácie;
- viesť ľudí k tomu, aby sa pripravovali na dlhšie zotrvanie v pracovnom procese a uskutočniť reformy na predlžovanie produktívneho veku. Reformou predlžovania produktívneho veku sa zvýši miera zamestnanosti starších pracovníkov. Aby sa starší pracovníci na trhu práce udržali, musia sa:
 - primerane starať o svoje zdravie počas celého životného cyklu, čo znamená už v mladosti prebrať zodpovednosť za svoje zdravie a zdravý spôsob života,

- zúčastňovať účinného celoživotného vzdelávania, aby boli pre trh práce atraktívni a zvýšili svoju konkurencieschopnosť a zamestnateľnosť počas celého svojho produktívneho veku;
- vytvoriť pre seniorov flexibilnejšie možnosti zamestnania, napr. možnosť skrátenej pracovnej doby a práce v domácom prostredí, v priebehu roka umožniť zdieľanie jedného pracovného miesta dvoma pracovníkmi a podporovať zotrvanie seniorov na trhu práce aj tvorbou prostredia nediskriminujúceho seniorov;
- uskutočniť také štrukturálne reformy, aby každý, kto nie je zo zdravotného fyzického alebo mentálneho dôvodu odkázaný na sociálnu pomoc z verejných prostriedkov, niesol vlastnú zodpovednosť za to, akú výšku finančných prostriedkov bude mať k dispozícii na obdobie dôchodku;
- reformy dôchodkových, zdravotných a sociálnych systémov pripravovať a uvádzať do praxe na základe dôkladných analýz a s prihliadnutím na národné zvyklosti a kultúrne tradície. Obmedziť vstup do systémov predčasného odchodu do dôchodku, zaviesť systémy benefitov pri oddialení čerpania dôchodkov z verejných financií do vyššieho veku;
- modernizovať systémy sociálneho zabezpečenia na základe hodnotenia uskutočnených opatrení;
- zabezpečiť čo najširšiemu počtu obyvateľov prístup k najnovším preventívnym vyšetровacím metódam v záujme udržania primeraného zdravia populácie do čo najvyššieho veku a zaviesť účinné preventívne opatrenia v boji proti fajčeniu, požívaniu alkoholických nápojov, obezite, čo tiež prispeje k zlepšeniu zdravotného stavu a aktívnemu životu do vyššieho veku;
- snažiť sa o vytvorenie vyvážených riešení pomerov formálnej a neformálnej starostlivosti o starých ľudí s ohľadom na kultúrne tradície jednotlivých spoločností.

Vyššie uvedené odporúčania sú stručne, ale komplexne zhrnuté v hľadiskách EK, ktorá v októbri 2006 v oznámení Demografická budúcnosť Európy – pretvorme výzvu na príležitosť (Komisia európskych spoločenstiev, 2006a) vytýčila päť kľúčových oblastí, v ktorých obsiahla hlavné možnosti konštruktívnych politických reakcií na súčasné demografické výzvy:

- podpora demografickej obnovy v Európe vytvorením lepších podmienok pre rodiny,
- podpora zamestnanosti v Európe na základe väčšieho počtu pracovných miest a dlhšieho a kvalitnejšieho produktívneho veku,
- produktívnejšia a dynamickejšia Európa,

- prijatie a integrácia migrantov v Európe,
- zabezpečenie udržateľných verejných financií v Európe, a tým zabezpečenie primeranej sociálnej ochrany a rovnosti medzi generáciami.

6. ZÁVER

Ako je vidieť z analýz a z prehľadu literatúry o vývoji vekovej štruktúry populácií v Európe, zreteľným trendom v súčasnosti je a v najbližších desaťročiach bude ich populačné starnutie. V plnej miere je takýto vývoj viditeľný aj v slovenskej populácii. Početnosti a podiely najmladšej a najstaršej vekovej kategórie v populácii vykazujú protichodný trend vývoja – kým početnosť a podiel najmladšej vekovej kategórie (0-14 rokov) klesá, početnosť a podiel najstaršej vekovej kategórie (60+) rastie. V najmladšej vekovej kategórii je tento vývoj dôsledkom historicky nízkej plodnosti v 90. rokoch 20. storočia a v prvých rokoch 21. storočia a v najstaršej vekovej kategórii zase dôsledkom predlžovania strednej dĺžky života a starnutia početne silných kohort narodených v období baby-boom po II. svetovej vojne.

Rýchlosť a rozsah populačného starnutia sa postupne zvyšujú, a to ako v Európe, tak aj na Slovensku a tiež v Dánsku. Poukazujú na to takmer všetky ukazovatele, ktoré sme použili na charakterizovanie a meranie procesu populačného starnutia. Závažné je najmä postupné zhoršovanie indexu závislosti starej populácie, pretože je úzko späté s jej dôchodkovým zabezpečením. S pribúdajúcim počtom dôchodcov bude čím ďalej väčší problém zabezpečiť primerané dôchodky z verejných financií. Počet dôchodkov vyplatených na Slovensku v roku 2007 sa v porovnaní s rokom 2000 zvýšil o 15,3 %, priemerný dôchodok v tom istom období vzrástol o 64,2 % a celkový objem finančných prostriedkov použitých na dôchodky sa zvýšil až o 101 %. Tieto čísla jasne ukazujú, aké nároky kladie zvyšujúci sa počet obyvateľov v poproduktívnom veku na verejné financie a potvrdzujú, že obavy o primeranosť a udržateľnosť dôchodkov sú oprávnené.

Súčasnú zmenu v demografickom vývoji vyvolali nutnosť reforiem. Nevyhlo sa im ani Slovensku, a ako vidieť na príklade Dánska, ani ďalšie štáty Európy. V jednotlivých štátoch sa uskutočnili a uskutočňujú reformy smerujúce k zníženiu nákladov na dôchodky z verejných financií pomocou znižovania základnej úrovne dávok a aktivizáciou šetrenia na dôchodok. Zaviedli sa zákony na podporu dôchodkového sporenia a predĺženia produktívneho veku, predovšetkým zvýšením veku odchodu do dôchodku a obmedzením možností odchodu do predčasného dôchodku. Okrem reforiem v oblasti verejných dôchodkových systémov sa uskutočnili reformy zdravotníctva, trhu práce a vzdelávania, aby sa zmiernili dôsledky populačného starnutia na rôzne oblasti život rodín a spoločností.

Aby mohli byť reformy riešiace otázky populačného starnutia úspešné, je potrebné získať obyvateľstvo pre aktívne starnutie, napríklad podporou vzdelávania dospelých a podporou zdravého životného štýlu. Pre vládnuce politické špičky je dôležitou úlohou zaviesť opatrenia, ktoré zvýšia mieru zamestnanosti, pretože je to jeden z účinných prostriedkov na zvýšenie príjmov z daní; v tomto kontexte je obzvlášť dôležité, aby sa zabezpečil rast miery zamestnanosti starších pracovníkov. Cieľom reforiem je okrem iného preniesť na jednotlivcov zodpovednosť za vlastné úspory na dôchodok a za prežívanie zmysluplného života v poproduktívnom veku za pomoci ušetrených finančných prostriedkov. Ako vidieť z uskutočneného dotazníkového prieskumu, v tomto smere je ešte potrebné vykonať značnú osvetu a vzdelávanie. Zamestnanci vo veku 45+ až 55 rokov sa vo veľmi nízkej miere zaoberali nutnosťou ostať po dovŕšení dôchodkového veku v pracovnom pomere z finančných dôvodov. Vo vekovej skupine 55+ už tento aspekt pri zvažovaní rozhodnutia rezonoval viac, čo je vidieť aj z toho, že pomerne často si respondenti v týchto vekových kohortách vyberali ako dôvod zostať v zamestnaní po dovŕšení dôchodkového veku snahu udržať si nezmenenú životnú úroveň za pomoci príjmu zo zamestnania.

7. ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ANDERSEN, J. G. 2008. From People's Pension to an Equality-Oriented Multipillar System. The Silent Revolution of the Danish Pension System. [online]. NOPSA Conference, Tromsø, 6.-8. Aug. 2008. CCWS. Aalborg University. [cit. 20. 5. 2009]. Dostupné na: <http://209.85.135.132/search?q=cache:BDb0vvaligIJ:uit.no/getfile.php%3FPageId%3D1410%26FileId%3D14>.
- BLEHA, B., VAŇO, B. 2007. Niektoré teoretické a metodologické aspekty populačnej politiky a náčrt jej koncepcie pre Slovenskú republiku. Sociológia 2007, roč. 39, č. 1. s. 62.
- BLEHA, B., VAŇO, B. 2008. Očakávaný demografický vývoj v SR – príčiny, dôsledky, opatrenia. Forum Statisticum Slovacum č.1/2008.
- BLOOM, E. D., CANNING, D., FINK, G. 2008. Population Aging and Economic Growth. The Program on the Global Demography of Aging. Harvard Initiative for Global Health. [online]. PGDA Working Paper No. 31. [cit. 14. 5. 2009]. Dostupné na: <http://www.globalaging.org/pension/world/2008/PGDA-Population%20Aging.pdf>.
- BODNÁROVÁ, B. 1998. Transformácia sociálnej politiky na pozadí nových sociálno-ekonomických procesov. Sociológia 30, 1998, č.5. s. 485
- BÖRSCH-SUPAN, A. H. 2001. Labor Market Effects of Population Aging. Working Paper 8640. [online]. [citované 18. 2. 2010]. Dostupné na: <http://www.nber.org/papers/W8640>.
- BÖRSCH-SUPAN, A. 2004. The Impact of Global Aging on Labor, Product and Capital Markets. [online]. MEA. University of Mannheim. Germany. NBER. Cambridge. Massachusetts. [cit. 18.2.2010]. Dostupné na: <http://www.netspar.nl/news/more/opening/boerschsupan.pdf>.
- BÖRSCH-SUPAN, A., REIL-HELD, A. 2001. How much is Transfer and how much is Insurance in a Pay-As-You-Go System? The German Case. Scand. J. of Economics 103(3), 2001.
- BUCHER, H., MAI, R.. 2005. Depopulation and its Consequences for the Regions in Europe. [online]. DG III. [cit. 27.2.2010]. Dostupné na: www.coe.int/population.
- CLIQUET, R. 2004. Major Trends Affecting Families in the New Millennium – Western Europe and North America. [online]. United Nations Programme on the Family. UNDESA. [cit.

- 16.2.2010]. Dostupné na: <http://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtcliquet.pdf>.
- COTIS, J. P. 2003. Population Ageing: Facing the Challenge. [online]. OECD Observer. č. 239, 2003. [cit. 27.2.2010]. Dostupné na: http://www.oecdobserver.org/news/printpage.php/aid/1081/Population_ageing:_Facing_the_challenge.html.
- ECONOMIC POLICY COMMITTEE and EUROPEAN COMMISSION (DG ECFIN). 2006. The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU25 Member States on Pensions, Health Care, Long Term-Care, Education and Unemployment Transfers (2004-2050). [online]. European Economy, č. 1. 2006. Special Report. [cit. 30.5.2009]. Dostupné na http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication6654_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION. 2006 Adequate and Sustainable Pensions. Synthesis Report 2006. [online]. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. [cit. 20. 5. 2009]. Dostupné na: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_protection/2006/rapport_pensions_final_en.pdf.
- FILADELFIOVÁ, J. 2005. Demografická situácia a správanie rodín vz. verejná politika v SR. Sociológia č. 5, roč. 37, 2005, s. 387.
- FOKKEMA, T., LIEFBROER, A. C. 2008. Descriptive Findings. Trends in Living Arrangements in Europe: Convergence or Divergence? [online]. Demographic Research. roč. 19, čl. 36, s. 1351. [cit. 21.2.2010]. Dostupné na: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/36/>.
- GAVRILOV, L. A., HEUVELINE, P., 2003. Aging of Population. [online]. [cit. 29.4.2009]. In: Paul Demeny and Geoffrey McNicoll. (Eds.) The Encyclopedia of Population. New York. USA. 2003. Dostupné na: http://longevity-science.org/Population_Aging.htm.
- HAGEMANN, R. P., NICOLETTI, G. 1989. Population Ageing: Economic Effects and some Policy Implications for Financing Public Pensions. [online]. OECD Economic Studies. 12. [cit. 17. 2. 2010]. Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/17/18/35379092.pdf>.
- JURČOVÁ, D. 2005. Slovník demografických pojmov. Bratislava. INFOSTAT. ISBN 80-85659-40-9.

- KÁČEROVÁ, M. 2005. Demografické starnutie populácie Slovenska a Európy. In Vaňo, B., ed. Naša demografia, súčasnosť a perspektívy. Zborník z 10. demografickej konferencie, Smolenice 4.-6.5.2005. Bratislava. Slovenská štatistická a demografická spoločnosť. s. 97.
- KÁČEROVÁ, M., BLEHA, B. 2007. Teoretické východiská populačného starnutia a retrospektívny pohľad na starnutie Európy. Slovenská štatistika a demografia – ISSN 1210-1095. roč. 17. č. 3, s. 43.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2005. OZNÁMENIE KOMISIE Zelená kniha Ako čeliť demografickým zmenám, nová solidarita medzi generáciami. [online]. KOM(2005) 94 v konečnom znení. [cit. 8.3.2010]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:SK:PDF>.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2006a. OZNÁMENIE KOMISIE Demografická budúcnosť Európy – pretvorme výzvu na príležitosť. [online]. KOM(2006) 571, konečné znenie. [cit. 19.3.2010]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:SK:PDF>.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2006b. OZNÁMENIE KOMISIE Vzdelávanie dospelých: Na vzdelávanie nie je nikdy neskoro. [online]. KOM(2006) 614 v konečnom znení. [cit. 8.3.2010]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0614:FIN:SK:PDF>.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2007. Akčný plán pre vzdelávanie dospelých. Vždy je čas začať sa učiť. [online]. KOM(2007) 558 v konečnom znení. [cit. 8.3.2010]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0558:FIN:SK:PDF>.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2009. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov. Riešenie otázky vplyvu starnutia obyvateľstva v EÚ. Správa o starnutí obyvateľstva 2009. [online]. KOM(2009) 180 v konečnom znení. [cit. 15.2.2010]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0180:FIN:SK:PDF>.
- KUČERA, M. 2002. Sociálni dôsledky starnutí obyvateľstva České republiky. XXXI. konference České demografické společnosti. In Demografie, 2002, roč. 44, č. 1.s. 38.

- LUTZ, W., O'Neill, B. C., SCHERBOV, S. 2003. Europe's Population at a Turning Point. Science, 2003. Roč. 299. č. 5615. s. 1991.
- LUTZ, W., SCHERBAK, S. 2007. The Contribution of Migration to Europe's Demographic Future: Projections for the EU-25 to 2050. Interim report. [online]. IIASA. Vienna. [cit. 25.5.2009]. Dostupné na: <http://www.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/IR-07-024.pdf>.
- MAREŠ, P. 1998. Seniori a politika. Sociologický časopis, 1998, roč. 34. č. 3, s. 321.
- MAREŠ, P. 1999. Zkušenost české populace s trhem práce. Sociológia 31, 1999, č. 5, s. 481.
- MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. 2006. Demografická analýza Slovenska. 1. vyd. Univerzita Komenského Bratislava. 2006. 222s. ISBN 80-223-2191-5.
- MLÁDEK, J., KÁČEROVÁ, M., 2008. Analysis of population ageing in Slovakia: time and regional dimensions. Geografický časopis, roč. 60, 2008, č. 2. s. 179.
- OECD Health Data 2009 - Country Notes. 2009. How Does the Slovak Republic Compare. [online]. OECD. [cit. 12.3.2010]. Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/43/3/40905158.pdf>.
- ONDREJKOVIČ, P., MAJERČÍKOVÁ, J. 2006. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine-kontinuita a zmena. Sociológia - Slovak Sociological Review. Roč. 38, 2006, č. 1. s. 5.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A., 1986. Základy demografie. 1. vydanie. Academia Praha. 736 s.
- PHILIPOV, D. 2004. Major Trends Affecting Families in Central and Eastern Europe. [online]. United Nations Programme on the Family. UNDESA. [cit. 15.2.2010]. Dostupné na: <http://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtphilipov.pdf>.
- POTANČOKOVÁ, M. 2003. Starnutie populácie Slovenska. [online]. [cit. 1.5.2009]. Dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/StarnutieVDC.pdf>.
- RABUŠIC, L. 2006. Vzdělávání dospělých v předseniorském a v seniorském věku. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. Roč. LIV. Řada pedagogická (U), č. 11. 2006. Masarykova universita. Brno. s. 79.
- SANDERSON, W., SCHERBOV, S. 2008. Rethinking Age and Aging Population. [online]. Bulletin. Roč. 63, č. 4. 2008. [cit. 1.5.2009]. Dostupné na: <http://www.prb.org/pdf08/63.4aging.pdf>.

- SOCIÁLNA POISŤOVŇA. 2009. Dôchodkové poistenie. Starobný dôchodok. [online]. [cit. 19. 5. 2009]. Dostupné na: <http://www.socpoist.sk/starobny-dochodok/1286s>.
- SRB, V., KUČERA, M., RUŽIČKA, L. 1971. Demografie. Svoboda Praha. 1971. 611s.
- STATBANK DENMARK. 2010. Statistics Denmark. [online]. [cit. 5.5.2010]. Dostupné na: <http://www.statbank.dk/statbank5a/default.asp?w=1024>.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. SLOVSTAT. [online]. [cit. 31.5.2009]. Dostupné na: <http://www.statistics.sk/pls/elisw/vbd>.
- TOMEŠ, Z. 2005. Je stárnutí populace výzvou pro hospodářskou politiku? Working paper č. 8/2005. [online]. Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky. Brno. [cit. 7.5.2009]. Dostupné na <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/oddeleni/centrum/papers/wp2005-08.pdf>.
- TURNER, A. 2006. Pension Challenges in an Aging World. Finance and Development [online]. A quarterly magazine of the IMF. Roč. 43, 2006. č. 3. [cit. 20.2.2010]. Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2006/09/turner.htm>.
- UNITED NATIONS. 1994. Demographic Yearbook 1992. [online]. [cit. 13.5.2010]. Dostupné na: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dybsets/1992DYB.pdf>.
- UNITED NATIONS. 2002. World Population Aging: 1950 – 2050. [online]. Population Division. DESA. [cit. 30.4.2009]. Dostupné na: <http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/>.
- UNITED NATIONS SECRETARIAT. 2004. Living Arrangements of Older Persons Around the World. [online]. Population Newsletter, č. 77, 2004. Population Division. DESA. New York. Report of the Secretary-General. [cit. 29.5.2009]. Dostupné na: http://www.un.org/esa/population/publications/popnews/Newsltr_No.%2077.pdf.
- ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2002. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky (od 16. 10. 2002 do 04. 07. 2006). Nov. 2002. [online]. [cit. 19. 5. 2009]. Dostupné na: [www.government.gov.sk/7484/programove-vyhlasenie-vlady-slovenskej-republiky-\(-od-16-10-2002-do-04-07-2006-\).php](http://www.government.gov.sk/7484/programove-vyhlasenie-vlady-slovenskej-republiky-(-od-16-10-2002-do-04-07-2006-).php).
- U. S. CENSUS BUREAU. INTERNATIONAL DATA BASE (IBD). 2009. Data actualized 15.12.2008. [online]. [cit. 10.5.2009]. Dostupné na: <http://www.census.gov/ipc/www/idb/>.
- VAŇO, B., 2006. Prognóza pracovnej sily v krajocho SR do roku 2025. Bratislava. INFOSTAT. 2006.

VAŇO, B., JURČOVÁ, D., MÉSZÁROS, J., POTANČOKOVÁ, M., ŠPROCHA, B. 2009.
Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008. INFOSTAT. Edícia: Akty. Bratislava.
November 2009.

Legislatívne zákony:

Zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov.

8. PRÍLOHY

Príloha č. 1.

Dotazník pre obyvateľov vo veku 45+ rokov a 55+ rokov o dobe zotrvania v pracovnom procese

1. Patríte do vekovej kategórie:

- a.) 45+ b.) 55+

2. Pohlavie:

- a.) žena b.) muž

**Vyznačte, prosím, v dotazníku odpovede, ktoré najviac zodpovedajú Vašim názorom
a pocitom:**

3. Máte záujem pracovať dlhšie, ako je terajší oficiálny dôchodkový vek 62 rokov?

- a.) nemám záujem b.) mám záujem

Ak ste odpovedali **nemám záujem**, uveďte v otázke **č. 3a** dôvod. Môžete vyznačiť aj viac dôvodov (najviac 5), v takom prípade očislujte poradie dôležitosti Vášho dôvodu od 1 do 5. Číslo 1 priradíte najzávažnejšiemu dôvodu, číslo 5 najmenej závažnému dôvodu.

3a.:

- a.) moja práca ma nebaví
- b.) moja práca ma veľmi vyčerpáva vzhľadom na jej fyzickú, resp. psychickú náročnosť
- c.) chcem si užiť dôchodok, keďže budem mať naň nárok
- d.) chcem viac cestovať a nebyť viazaný pracovným procesom
- e.) budem sa venovať inej odbornej činnosti a svojim koníčkom, na ktoré nemám do nároku na dôchodok čas
- f.) vykonávam povolanie, ktoré postupne prestáva byť žiadané na trhu práce

- g.) pokrok v oblasti môjho pracovného zaradenia postupuje veľmi rýchle, po nároku na dôchodok už nebudem mať záujem a nutnosť sa naďalej v tejto oblasti vzdelávať
- h.) obávam sa, že inovácie a technologický pokrok v mojej oblasti budú postupovať takým rýchlym tempom, že im nebudem stačiť, resp. ma bude veľmi vyčerpávať držať s týmto tempom krok
- i.) zdravotné dôvody
- j.) rodinné dôvody
- k.) iné dôvody (uveďte aké):.....
-

Ak ste odpovedali **mám záujem**, uveďte v otázke **3b.** dôvod. Môžete vyznačiť aj viac dôvodov (najviac 5), v takom prípade očísľujte poradie dôležitosti Vášho dôvodu od 1 do 5. Číslo 1 priradíte najzávažnejšiemu dôvodu, číslo 5 najmenej závažnému dôvodu.

3b.:

- a.) moja práca ma baví a je mojím koníčkom
- b.) cítim sa v práci prospešný/á
- c.) chcem si udržať doterajšiu životnú úroveň
- d.) finančné dôvody osobné – môj dôchodok nepokryje moje nevyhnutné finančné náklady
- e.) finančné dôvody rodinné
- f.) cením si spoločenské postavenie, ktoré mi moje povolanie zabezpečuje
- g.) snaha udržať si svoju profesijnú úroveň čo najdlhšie
- h.) dobré vzťahy v pracovnom kolektíve
- i.) obavy zo samoty a straty sociálnych kontaktov
- j.) nedostatok iných záujmov a aktivít
- k.) iné dôvody (uveďte aké):.....